

улазница ulaznica

КУЛТУРА
УМЕТНОСТ
ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

КУЛТУРА
УМЕТНОСТ
ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

КЊИЖЕВНИ

КОНКУРС

улазница
ulaznica
2023

КОНКУРС

КЊИЖЕВНИ

ULAZNICA

Sadržaj

Saopštenje žirija Književnog konkursa **Ulaznica 2023**, 3

POEZIJA

Snježana Vračar Mihelač: *Jugoplastika*, 7

Mladen Šljivović: *Poeziju treba zaboraviti što bezbolnije*, 14

Tihana Petrac Matijević: *Vrijeme*, 18

PROZA

Eliša Papić: *Ne zaboravi me*, 27

Ivana Bulatović: *Zapadna obala*, 33

Dejan Mak: *Blow wind, blow*, 41

ESEJ

Svetislav Jovanov: *Veštice i aveti: uticaj motiva prorčanstva iz Magbeta na Sterijinu tragediju Miloš Obilić*, 41

Stojanka Milanović: *Pesnik putnik, zanesen „mediteranskim prolećem“*, 52

Stefan Mladenović: *Razotkrivanje čudne knjige – razgovor sa Enesom Halilovićem*, 58

SAOPŠTENJE ŽIRIJA KNJIŽEVNOG KONKURSA ULAZNICA 2023

Žiri Književnog konkursa *Ulaznica 2023* u sastavu: Ljubica Pupezin, urednica iz Beograda i predsednica žirija, Alen Bešić, pesnik i urednik iz Novog Sada i Vladimir Arsenić, urednik časopisa *Ulaznica*, sa zadovoljstvom je konstatovao da se povodom javnog poziva objavljenog u maju 2023. godine odazvao veliki broj autorki i autora koji su poslali preko 1000 radova. Oni su stigli iz svih država bivše Jugoslavije, a raduje činjenica da su stizali i iz drugih država u kojima žive spisateljice i pisci koji pišu bhsc jezikom, primerice Austrije, Švedske, Nemačke...

Žiri je jednoglasno odlučio da nagradi sledeće radove:

Poezija

Prva nagrada: **Snježana Vračar Mihelač**, Ljubljana – *Jugoplastika*

Druga nagrada: **Mladen Šljivović**, Zaječar – *Poeziju treba zaboraviti što bezbolnije*

Treća nagrada: **Tihana Petrac Matijević**, Sisak – *Vrijeme*

Proza

Prva nagrada: **Eliša Papić**, Rijeka – *Ne zaboravi me*

Druga nagrada: **Ivana Bulatović**, Beograd – *Zapadna obala*

Treća nagrada: **Dejan Mak**, Vršac – *Blow wind blow*

Esej

Prva nagrada: **Svetislav Jovanov**, Novi Sad – *Veštice i aveti: uticaj motiva prorčanstva iz Magbeta na Sterijinu tragediju Miloš Obilić*

Druga nagrada: **Stojanka Milanović**, Pančevo – *Pesnik putnik, zanesen „mediteranskim prolećem“*

Treća nagrada: **Stefan Mladenović**, Beograd – *Razotkrivanje čudne knjige – razgovor sa Enesom Halilovićem*

Nagrađeni radovi predstavljaju prilično precizan uvid u stanje književnosti na kulturnom prostoru srpskog, hrvatskog, bosanskog i crnogorskog jezika, kao i dobar deo poetičkih tendencija uočljivih među autorkama i autorima na postjugoslovenskoj sceni. Raznovrsni po svojim temama, a napisani sa zavidnim književnim umećem i uverljivošću, ovi tekstovi su se iz mnoštva izdvojili ukupnim utiskom i zrelošću izraza. To i nije čudo jer među dobitnicima ima i afirmisanih autorki i autora, što posebno imponuje jer pokazuje koliko je Konkurs *Ulaznica* prihvaćen u kulturnoj javnosti.

U svom ocenjivanju žiri je vrednovao isključivo kvalitet umetničko-jezičkog izraza koji je u nagrađenim radovima nesumnjiv. Organizatori se zahvaljuju svim učesnicima koji su poslali radove jer su pred žiri stavili veliki posao i odgovornost. Nadamo se da će konkurs i sledeće godine biti ovako bogat i uzbudljiv po pitanju broja kvalitetnih tekstova.

U Zrenjaninu, 15. 11. 2023.

*Za žiri Književnog konkursa Ulaznica 2023
Ljubica Pupezin – predsednica*

POEZIJA

Jugoplastika

prijedor travnik
boka kotorska
pula zadnja pružna stanica
u ladicu regala
turistička knjižica
dobrodošli na ohrid
i pozdrav s bleđa
između korica umetnuta fotografija
motiv s bračnog putovanja
na slici stoje zaljubljeni
svibnja šezdeset i šeste
na stablima bubre pupoljci
oni gaje radoznalost prema svijetu
u rukama drže kofere
marke jugoplastika
njena je kosa zategnuta u pundu
kaput šivan po mjeri u zagrebu
suknja centimetar iznad koljena
na nogama balerinke
ističu vitke listove
on svježe obrijan u odijelu
tek otvorene robne kuće beograd
rukom drži njenu
kao rijetku dragocjenost
izgleda kao da je
tren prije toga pjevušio
ne me quitte pas
oboje u bijelom
nasmijani uspravni
zagledani u budućnost

majka na sliku
odmahuje rukom
romantiziraš svoje roditelje
koliko sam puta
pakirala raspakiravala
ostvarujući pravo
na male pobune
tvoj otac je heroj
sve je izdržao
razapeta između kolodvora
mojih gradova
baš kao i ti sad
sva ta ljubav
gusta kao makija
sabrana je u koferima
made in yugoslavia

Sretni ljudi

Iz čiste ljubavi, jedno su drugom ljudožderi. Mjesečari u praznom hodu. Prenaseljene kuće lišene sujete. Sigurna mjesta za odbjeglo vrijeme. Dva otoka što se drže peteljka. Svijetle kao lanterne. U njima miruje jutarnje more.

San na suncu

za prvo zajedničko
odabrali smo putovanje
prugom koja drobi vrijeme
odmicanje od šumovitih pejzaža
truckanje naših lakovjernih tijela
ishodišna točka
zavist pružnih radnika
i naša soba u hostelu
gdje pretežno gravitiramo
krevetu i plafonu
zagrljaji nam se protežu
u neuhvatljivu mladost
propuštanje obroka
vrtoglavo lovljenje daha
budniji nego ikad dosad
u nama se otvaraju vrtovi
kad postane suviše
skrivamo se iza velikih naočala
gubimo u tijelima turista
hranimo apetit za postmodernom
oboje imamo naviku
dodirivati eksponate
povijest grada po mjeri je
naših dlanova
kao ustrajno osvajanje kože
velike istine uvijek
izgovaraju maleni glasovi
u sveučilišnoj knjižnici
pod dojmom neba nad berlinom
očekujemo da nam nevidljivo
stavi ruku na rame
ne shvaćajući da se ono

već uselilo u nas
pretvaramo se nakratko
u petera falka s cigaretom i skicirkom
je li melankolija bolest, pitamo se
naglas izgovaramo *compañero* i
umjesto pobunjenog wendersova anđela
prizivamo mladog turčina
maše nam s kioska
kebab yaprak sarma
noć se ružičasta poput lubenice
svodi na tjeme grada
sjedamo u bar nasuprot hostela
white russian prvi drugi peti
polako zaboravljamo
sve što je prethodilo
iznova sastavljamo vrijeme
te berlinske nove godine
vidim samo obrušavanje
uličnog osvjetljenja
na tvoje lice
dok iscrtavamo mapu
zajedničke budućnosti, treperave
i ustrajne kao
san na suncu

Dok ona gleda, sunce drijema

ustaje u podne
gura san pod jastuk

proteže se gipka kao val
mijenja oblike kao voda

navlači krila od perja i voska
pomoli nos na balkon

kaže hladno je
preskočit ću ovo godišnje doba

kad izađe na ulicu
svijet gleda ravno u oči

subverzivna kao poezija
gazi kao da je prva

i sunce se povija
njenim raspoloženjima

ima liste stvari
koje još nije probala

noćno kupanje, fakultet, živjeti sama
ne zna što bi s tolikim prijateljima

ali bi spašavala
i njih i životinje i planet

na svijetlim dlanovima
joj prebiva proljeće

sad odlazi na žurku prepuna šljokica
prosipaju po stanu

tako se i nas dvoje njenih roditelja
ogrebemo za nešto magije

Poeziju treba zaboraviti što bezbolnije

tvoj veliki otac
sad ima
četrdeset kilograma

ostavljaš ga da spava
oblačiš jaknu
i odlaziš u šetnju

u trećem razredu gimnazije
razbio si prozor
i čekao u direktorovoj kancelariji
da otac dođe po tebe
i plati štetu

tad te je zagrlio
i rekao

znaš
da ću te voleti
uprkos svemu

ali ako te uhvatim da pišeš lošu poeziju
kunem se da ću umreti
trećeg dana ustati iz groba
i udarati te kaišem
dok ti ne oderem kožu s leđa

znaš da je došao taj dan
i da već u nedelju
pokopaćeš očevo telo
sakriti sve kaiševe
i nikad više
ne napisati nijedan stih.

Vikendom porodica odlazi u zoološki vrt

otac posmatra krokodile
majka hrani papagaje
sestra imitira stajanje flaminga na jednoj nozi

staješ ispred terarijuma
zamišljaš kako se razbija staklo
i piton izlazi

jede

decu
čuvare
lavove

raste i proguta celu tvoju školu
i tvog nastavnika matematike

proguta sve nastavnike matematike na svetu
i nastavi da raste
do Meseca
do Sunca
do svemira

sve dok se ne obavije devet puta
oko jajeta
rađajući novi svet

Astromehaničar

ponesi kutiju s alatom
i popni se na krov zgrade

od kolica iz supermarketa
napravi svemirski brod
od satelitskih antena i užeta
lansirnu rampu

proveri vremensku prognozu
pričvrsti krila
ukradi sve štrikove iz komšiluka
i upleti ih

sa prvim zvezdama
zategni konopac
i lansiraj svoja kolica ka nebu

sa naslovima u novinama
o tvom podvigu
otac će izneti rakiju
i nazdraviti sa prijateljima

nedelju dana kasnije
na vest da si udario u Sunce
iz iste flaše popiće za dušu svog sina

Petkom popodne

otac spava na kauču
miriše na znoj i mašinsko ulje

majka je zapalila cigaretu na terasi
progoni je zvuk pisaće mašine

tebe su ostavili pred televizorom
da sediš u tišini
i dok ćutke gledaš u ekran
srećan si

mogao si biti Hronosov sin
rasti obešen o stablo
strepeći da će te izdati nebo ili zemlja

Vrijeme

Sloj po sloj
Nanosim šminku
Utežem tijelo
Tjeram godine
Kao vrane u kukuružištu

Kao rijetku knjigu
Čuvam lice
Štitim ga od sunca, vjetra, pogleda
Da ga dodatno ne ošteti
Vrijeme
Prijeki sudac

Nudim mu novac
Tjelesne užitke
Rijetke školjke sa dalekih plaža
Tražim kredit
Tražim moratorij
Smije mi se iz ogledala
Sa mnom nema pregovora
Kaže samodopadno

Moja usta rađaju
Crne noćne leptire
U zoru
Skidam šminku
I bojim se
Da će sve moje crte
Ostati na blazinici vate

Snoviđenje

Prišao si i zagrizao mi ruku
Jesi li ti čovjek ili pas
Drugom ti milujem obraz
Malo se bojim
Oči su ti zelene
Ne znam što sad slijedi
Visok si, to vidim
Pokazuješ mi pločice ispod majice
Nisam ni sumnjala
Lijep si
Nemoj više gristi
Ne moramo grubo
Vidimo se za sat vremena
Moram oprati zube
Gdje smo ono rekli
Više ne znam kako te pronaći
Ovaj je hotel labirint bez kraja
Vani je rasulo
Rat je bio
Možda nuklearna katastrofa
Krajolik se mijenja
Čekaš me tamo –
Na ugovorenom mjestu
Gdje je to mjesto?
Možda si već odustao
Ne prepoznajem ovaj grad

Sve svoje prilike propustim
Život mi prolazi
Dok ja perem zube

Ključanica kaosa (Čežnja za tišinom)

Otrov me tjera
Da žarko želim
Ubod u venu
Zaborav, oprost
Otrov mi zove
Sumanut pogled
Smisao
I odrješenje grijeha
Otrov me tjera
Da ništa ne marim
Da me baš briga
Bodem u venu
Ne čujem više
Vrisak i plač
Stružu mi sluhom
Negdje izvana
Ne vidim više
Ne osjećam ništa
Sve je tamo
S druge strane vrata
Ovdje smo samo
Tiha smrt i ja

Tsunami

Kroz prozor navire

Blatna voda

Nosi uspomene

Držim te

Ne boj se

Bojim se

Budi hrabar

Reci nešto

Tko će spasiti

Mokre fotografije

Nas

Bujica nosi cestu

Zgradu

Zatvori oči, maleni

Ja te držim

Ne dam te

Do zadnjeg daha

Čuvam tebe svoga

Koga mama voli

Šapćem zadnji puta

Ne puštaj, dušo moja

Još smo živi

Još vrištimo

Zelenooko čudovište

Prijateljstvo uzima razna obličja
Ponekad kad se umiva
Pravo mu lice ostane u vodi
Na dnu lavora
Dok ga puštamo u svoju kuću
Ono ne dolazi u samo jednom svojstvu
Ne misliš da viri u ladice
I traži plijesan po fugama

Kad te treba, tu si za njega
Kad ga trebaš, nije dostupno
Kad mu se igra
Glumiš vreću za udaranje
Prožvače te pa te pljune
(Sutra ćeš možda biti boljeg okusa)

Ali zažmiriš na jedno oko
Jer to je ono što prijatelji rade
Prekoračiš i ideš dalje
Nećeš to sad vući za sobom
Kao mrtvu haringu

Prijateljstvo te sije kroz sitno sito
Sjecka malim kirurškim škarama
Rastavlja te na sitne dijelove
I stavlja pod mikroskop
Kad ne nađe nijednu zlonamjernu kost
Sastruže te u stranu nakockanog za gulaš
Odmahne rukom i kaže *Sorry, my bad*
Ne gleda jesi li bio
Gleda samo jesi li dovoljno dao

Ti misliš da jesi
Ali ono nije sigurno

Možda ako zažmiriš i na drugo oko
Ukrasiš sjećanja školjkama i staklenim perlama
Izbrišeš sve loše onom gumicom
Koja briše sve; kemijsku i flomastere
I još se neko vrijeme pretvaraš
Možda i povjeruješ da je postojalo
(Premda ti se čini da je jednako stvarno
Kao i tvoj imaginarni prijatelj aksolutl
S mašnicom iza desnog uha)

Pravo prijateljstvo tu je da te prizove
Sveže ti kamen oko noge
Da ne letiš previsoko iznad oblaka
Da te uzemlji, da te prizemlji
Pa i pljusne ako treba
Jer čemu inače služe prijatelji?

PROZA

Ne zaboravi me

Martin je sjedio na trećem sastanku sa svojim petim psihijatrom, dr Merićem. Već je odustao. Kokteli antipsihotika, hipnotika, antidepresiva, anksiolitika, antiepileptika. Religija, bioenergija, hipnoza. Bez puno učinka. Svako jutro, već točno petnaest godina, budili bi ga vlastiti vriskovi praćeni stravičnim grčevima u cijelom tijelu, koji bi mu nekad toliko savili udove, da bi imao osjećaj da će mu zglobovi puknuti, kao suho granje. I svako jutro, osjećao bi kako kao da mu netko žlicom struže po mozgu, otimajući ono malo pamćenja što mu je ostalo. Sve pretrage? Uredne. Ni znaka propadanju mozga, bar njegovog fizičkog dijela. Bio je na trećem sastanku sa svojim petim psihijatrom. Obećao mu je da će danas probati nešto što nije nitko do sada. Nešto što bi mu moglo pomoći sjetiti se.

„Asocijacije?“, upita Martin razočarano.

„Ne bilo kakve. Radi se o testiranim pojmovima koji bi u nizu mogli zaobići blokadu koja se formira kod disocijativne amnezije“, Merić započne, „Ja kažem jedan pojam, a ti drugi koji te asocir–“

„Ma čekajte, kako su onda testirani pojmovi, ako ni ne znate što ću ja reći?“, Martin ga zaustavi.

„Vjeruj mi. Iz nekog razloga, a još ne znamo točno kojeg, naši ispitanici bi uvijek naveli iste pojmove. Ne želim sad ići predaleko, ali gotovo kao da je cijeli taj niz ugrađen kod svakog, kao neki inherentni programski kod.“

„I vi mislite da će mi to pomoći?“, upita Martin umorno.

„Je l' nam što drugo preostaje?“, upita ga dr Merić.

Martin slegne ramenima i pogleda kroz prozor. Pokušao se sjetiti zašto je uopće kod psihijatra. Kad god bi pokušao posegnuti prema prošlosti, osjetio bi struganje kandži po svom mozgu koje branile bi svojim rezovima da idu dublje. Drugi su mu rekli da je to jer su mu ubijeni roditelji i mlađa sestra, nešto što nije mogao pojmiti, pogotovo jer nije mogao pojmiti ni da je ikad imao roditelje

ili mlađu sestru. Bio je Martin koji se ne sjeća i Martin kojeg boli. Martin kojem nitko ne može pomoći. Svaki dan od tada bio mu je nov, kao da se nanovo rađa, kao da se probija kroz bodljikavu žicu u svijet, kao da ga izvlače iz kamena, lomeći mu svaku kost putem. Nakon najgoreg jutra u životu, a svako bi bilo takvo, proveo bi dan prazne glave, znajući samo da mora jesti, piti vodu, otići na toalet. Znao je isto tako da svaki dan mora ići kod nekog doktora zbog svog problema. Toliko se bar sjećao. Jedina svijetla točka? Znao je da jako voli čokoladice i toga bi se nekako sjetio svako jutro kada bi bolovi prestali i napokon bi mogao ustati iz kreveta. Vidio bi tada nekoliko omota na noćnom ormariću i nešto bi mu sinulo u glavi i reklo bi „Njam“. Osjećao bi se tada ponovno kao dijete, kojem nije bitno sjećati se, već samo uživati u bezbroj pretapajućih trenutaka. Ostao mu je samo taj jedan trenutak, taj „njam“, iako nekad, kada bi bilo najgore, pitao se ako to uopće on govori ili ono drugo, ono što mu proždire sjećanja kao čokoladice i obilzuje se u mračnim zaktucima njegova derutnog uma.

„Moram ti se približiti“, Merić zgrabi stolicu te je postavi nasuprot Martinu. Sjedne, stavi laptop u krilo, otvori ga i pripremi prazan dokument.

„Zapisivat ću svaku riječ koju izgovorimo ovdje, kad već radimo da imam za komparaciju s prijašnjim, da vidimo obojica poklapanje“, Merić objasni.

„Meni je i dalje čudno da vi mislite da ćete mi asocijacijama vratiti pamćenje“, Martin odgovori kao da mu je mozak intaktan. Realno, po svim učinjenim pretragama i je bio intaktan. No, nije sve u materiji.

„Spreman?“, upita ga Merić. Martin se nagne i skoncentrira. Odigne obrve i spremi se reći „Haj–“

„Plavo“, Merić ispali a Martin ostane zatečen.

„A-a. Nebo“, odgovori– „Oči“, Merić već uskoči.

„A-a....kugla“, Martina malo zaboli glava.

„Sladoled“, Merić nastavi.

„...dijete“, Martin ga poprati, milisekundu brže nego prije.

„Majka“

„K...Kosa“, Martina ponovno zaboli glav– „Brže malo Martine!
Crna“

„Noć“, Martin će.

„Ulica“, Merić.

„Šaht“ „Smrad“ „Bolest“, krenu se izmjenjivati.

„Bolnica“, Merić će.

„Smrt“ „Smrt“– Martin kaže, Merić ponovi pa ubaci „Jesi ih ti ubio?“

„Ne?“, Martin izusti nesigurno prije nego ga stisne u prsima. Dugo nije imao taj osjećaj. Nije znao što bi rekao. Merić je bio zadovoljan. Funkcioniralo je. Momak koji je bio toliko dugo desenzitiziran, apatičan u svojoj boli, sad je reagirao više nego... pa jednostavno reagirao je više.

„Voda“, Merić nastavi.

„M-m-mokro“, Martin zamuca.

„Ručnik“, Merić.

„Hrapavo“, Martin će prije nego Merić uskoči i kaže „Kora“

„Drvo“– „Šuma“– „Sjen“– „Tama“ „Čudovište“, Merić dovrši njihov niz.

„Čudovište?“, Martin zastane. Nešto mu je strugalo po mozgu, „Doktore nije mi baš najbolj–“

„Kandže“, Merić samo nastavi.

„Krv“, Martin kaže pa mu bljesne pred očima. Dva popodne. Vidi svoje male krvave ruke.

„Ubojstvo“, Merić izusti nakon par sekundi. Htio mu je pokloniti trenutak. Vidio je da mu se vraćaju sjećanja.

„Ubojstvo...“, Martin je u tom trenutku bio na dva mjesta istovremeno. Čas kod Merića, čas u svojoj staroj kući. Sjetio se da je to njegova stara kuća. Prema malim stopalima puzala mu je ljepljiva krv. Podigne glavu, ugledavši i raskomadanu ženu iz koje je puzala.

„Majka?“, Martin izgovori.

„Kosa“, Merić se priključi, gotovo uzbuđeno.

„Crna“, Martin nastavi. „Noć“, Merić uskoči!

„Ne...ne. Bio je dan“, Martin je zurio u svoje ruke razgoračenih očiju.

„Bome, brže nego što sam m–“, dr Merić gotovo iznenadi samog sebe uspjehom svoje metode.

„Ponedjeljak. Vratio sam se iz škole“, Martin uleti u trans, „Sakrio sam omot od čokoladice u džep da mama ne vidi da sam jeo prije ručka slatkiše. Smrad. Dočekao me je takav smrad. I na... o bože... uf“

Kandže koje bi inače osjećao u mozgu kako komadaju njegovo tkivo sad su bili prsti, dlanovi koji objumili su mu cijeli mozak iznutra i stiskali ga, zarobivši ga.

„Proguraj. To si sve ti! Ti si blokirao. Ti se možeš osloboditi. Oslobodi se zatvora“, Merić stisne pesnicu i uzvikne.

„Ne, ne. Nešto je drugo tu. Nešto što je bilo i tog dana“, Martin problijedi, „Nije imalo usta... a nekako je... rukama... to se sve lijepilo... masa... sve ih je probavljalo... krckali su...“

„Molim?“, Merić zastane. Krene kopati po njegovim podacima, „Nađeno samo tijelo majke... unakaženo i rastopljeno.“

„Da, tope se... na dodir, isparavanje. Čujem sestru kako vrišti dok se topi... Usisava ih... Samo mama... mama se bori...“

„Martine.... što ih usisava?“, upita ga dr Merić, „Opiši mi“

„Ne... ne smijem... pobjeći će“, Martin se zatrese i krene plakati, „Mama, žao mi je, ne mogu ništa. Mama ne razumijem što govoriš. Bojim se, mama“.

„Gdje će pobjeći?“, dr Merić je gnjevno tipkao po svojem laptopu.

Njam. Njam. Taj zvuk. Isti glas koji je imao u glavi svaki put kad bi jeo čokoladice. Majka, ili barem ono što je ostalo od nje, a ostala je ruka, zamahne kuhinjskim nožem i ubode zvijer u vrat. Krik.

Martin krikne kako krikne svako jutro.

Grč.

Martin se zgrči kao i stvorenje tog dana.

Oči u oči u oči u oči.

Lice s dva para očiju, položenih jedan preko drugog, kao u optičkoj iluziji, nemoguće anatomije. Nije uspio odrediti broj ruku biću. Nicale su i nestajale poput ruku utopljenika. Zvuk. Grgljanje, povraćanje. Hriptanje.

„Nemoj... nemoj gledati. Tako... tako se sk–“, majka je pokušala objasniti nešto što mora da je sama skrivala, no prekine je boležljivi pipak koji joj probije prsa. Biće pogleda Martina svim svojim očima.

„Tako se skriva! Tako se skriva! Ne! Pobjeći će vani!“, Martin skoči sa stolice i potrči prema zidu. Krene nabijati glavom, „Ubij me! Dok nije izašlo!“

„Smiri se Martine!“, Merić ga primi, „Neće ti se ništa desiti! To je samo sjećanje“

„Ne shvaćaš...“, Martin počne gubiti snagu, „Skriva se u sjećanjima“.

Klone i zgrči se. Dr Merić čučne uz njegovo tijelo taman kad mu iz usta zapršti gusta pjena. Merić umakne nesvjesno, kao svaka životinja nakon što se susretne s nečim malicioznim, kao prvi ljudi kada su u mraku vidjeli originalno zlo. Pjena prekrila je polovicu prostorije, mjehuri postajali su sve veći, a onda je dr Merić ugledao i ruku kako izranja iz smjese. Za trenutak, cijelo stvorenje već je isplivalo. Duguljasto i boležljivo, vlažne, ljigave kože, lica s nekoliko pari očiju koji su se preklapali, bez usta. U vratu je i dalje stajao nož kojim ga je ubola Martinova majka. Ruke nicale su iz bića na nekoliko mjesta, pa nestajale, pružale se prema Meriću, pa prema podu, pa prema stropu, kao da traže uporište.

Dr Merić već je osjetio kako mu gnjili, vlažni prsti bez noktiju gmižu kroz očne duplje, ulaze u usta, naseljavaju se u njegove misli, u njegova sjećanja. Tijelo mu se komešalo i trzalo dok se pokušavao oteti smrti.

Krik.

Čudovište se u bolovima osvrne i ugleda Martina s majčinim nožem. Martin ga tad zarije duboko u jedno od njegovih očiju na što biće zatetura i padne. Martin izvuče nož i zarije ga u drugo oko, dok je biće neuspješno pokušavalo maknuti napadača svim svojim rukama. Nije moglo. Iz Martina kao da je osim čudovišta isplivalo

godine i godine boli i nesreće, kao lavina, erupcija. Sjetio se svega. I nije htio dopustiti da se ikome drugome desi što se desilo njemu. Izvuče nož iz bića. Pogleda se sa svojim odrazom u oštrici. U pozadini je osluškivao sve teže disanje bića.

„Žao mi je doktore, znam da ste samo htjeli pomoći“, izusti uputivši tužan pogled prema svom preminulom liječniku. Na njegovu sreću, srce ga je izdalo pa se spasio od prolongiranog mrcvarenja svog tijela od strane ljigavih pipaka izvanzemaljske kreature. Martin se ponovno zagleda u oštricu.

„Htjet ćeš pobjeći opet, zar ne?“, Martin upita ne odvajajući pogled od svog odraza, kao da samom sebi govori. Prvi put prepoznao je slomljenog čovjeka u ogledalu. Izgledao je kao mučenik, oslobođen iz podruma nekog monstruma koji ga je godinama sistematski mučio. Ironično, monstrum je bio zatočen u njemu, vjerojatno bespomoćan koliko i on.

„Mislim da je vrijeme da oboje budemo slobodni“, Martin šapne prije nego si prereže grkljan. Klekne te ubrzo nestane zajedno sa svom svojom boli.

A stvorenje?

U tebi je čitatelju, još od prvog trenutka kad si ga pokušao vizualizirati. Zar se ne sjećaš?

Zapadna obala

Moj sin zaboravlja srpski.

Kad se dopisujemo u mesindžeru, pa napišem, recimo: *Taj je lud kao beli konj*, on se čudi: *Šta ti je to? Kakav beli konj?*

Ne pita, zapravo, rečima, samo u poruci pošalje:

?

U našim dijalogima uvek ima poneki znak pitanja.

Sin mi je otišao na zapad, nije se zaustavio sve do Zapadne obale, a iza nje nema više ničega. Samo kažnjeničke kolonije. On nije prvi iz porodice koji je dotle stigao. Tamo se zaputio i mamin stric, oko Prvog rata, da radi u rudniku. Nije se vratio ni da se kopa, upozorava me majka. Amerika je loša. I na to me upozorava.

A kad je moja mama bila mala, Amerika je bila dobra. Iz Amerike su stric i strina koje nikad nije upoznala, pedesetih godina u crnogorsko selo slali pakete sa konzervama kafe u zrnju, kutijama kekse, mirišljavim sapunom, nekad čak i igračkama za decu. Jednom je iz paketa prosinula lakovana cipelica za devojčicu. Mami je stalo srce od lepote. *Bila je ko malo sunce*. Onda od strepnje hoće li joj cipela biti dobra. I bila je taman. Jedino nije bilo druge. Tada joj je srce stalo treći put.

Druga deca nemaju nijednu, opominjala ju je majka, što je bilo tačno, ali neutešno. Mora da je negde usput ispala jer niko ne krade samo jednu cipelu, zaključili su. Tako je mami iz američkog paketa stiglo pola sreće. Čvrsto se držala dobijene polovine, pa su zajedno spavale, mama i rasparena sreća. Mora da mi je rekla za tu tugu čim sam progovorila, jer tvrdi da sam je, gledajući neki film, obavestila: „Hajdi ti je uzela cipelu”, a ona se zapanjila kako sam je prepoznala, jer jesu bile iste.

Reci mu da potraži svojtu, uči me majka.

Moj sin je odlučio da potraži devojkju. I našao Sesil. Pametna je, zanimljiva i voli muziku. Sve je kako treba. Veza cveta. Mnogo su slatki. Kad pošalje sliku sa Sesil, srcujem sliku i poruku. Pozdravljam Sesil i ona mene. Jednom smo se čak nakratko i videle preko skajpa. Stidljivo je rekla: „Hi”, a meni je ispao upaljač iz krila kako sam skočila, jer bilo je nenadano. Mislila sam da sam ostavila loš utisak, jer em sam skočila, em je videla da pušim, što ukazuje na svakovrsnu niskost. No, nedugo potom, uprkos pušenju i skakanju, dobila sam poruku:

Rekao sam Cecile da ti pišeš. Pita imaš li nešto na engleskom i kakva ti je recepcija?

Ovo sam shvatila kao da mi je Sesil oprostila pušenje. Zahvalila sam na zanimanju za moj slučaj i odgovorila da ništa moje nije prevedeno na engleski, a da me od recepcije zanima isključivo večnost. Tako sam nekako napisala. Mislila sam da sam se izvukla.

Odjednom, bez ikakvog uvoda stiže poruka:

Nisam ti rekao, Cecilina majka je nobelovka.

Čitam prvi put, dišem, pušim, prošetam se do kuhinje da popijem gutljaj vode, uzdahnem, brojim unazad, pa čitam ponovo. Piše šta piše: *Sesilina majka je nobelovka*. Zaboravio je da mi spomene. Ne znam odakle mi snaga, ali srcujem i ovu poruku, računam da je tako najpametnije.

Ova sitnica baca sasvim novo svetlo na Sesil i moj život. Nije mi rekao iz koje je oblasti nobelovka, ceni da mi njeno ime ništa ne znači, kao i da su mi sve naučne oblasti podjednako nepoznate. Književna nobelovka nije, računa da bih to znala, i predstavio bi mi je imenom: *Sesilina majka je Olga Tokarčuk*. Ovako je samo nobelovka, a ime je za posvećene, koji umeju da ga izgovore sa razumevanjem.

Moj sin smatra da je istina ono što se objavi u časopisima *Science* i *Nature*. To je njegov Stari i Novi zavet u čije redakcije ima bezgranično poverenje. Smatra i da se ljudska pamet meri Hiršovim indeksom. Ako si nešto pametno rekao, onda te je već neko citirao. Ceni laboratorijski izmerene reči, zgodne za uklapanje u tabele, rastvorljive u nule i jedinice od kojih kodovi oživljavaju.

Kad bi ga neko postavio za kapetana Nojeve barke, garantujem da bi tamo mogli da uđu samo oni sa najvišim Hiršovim indeksom. I nobelovci, naravno.

Sve sam to znala. Ono što mi nikad do sada nije palo na pamet, bilo je da bih ja ostala da se davim sa ostalim neznabošcima, a Sesilina majka bi mi mahala s palube.

Već se davim.

Reci Sesil da ti je majka umrla, nego si zaboravio da joj kažeš.

Taman da pritisnem send, a stiže sledeća poruka:

Sesil je potvrdila. Dolazimo zajedno u Beograd za Božić. Očekaj malo tvoj engleski.

Ne daju mi ni da umrem.

Moj sin od mene očekuje da ga ne brukam pred Sesil lošim engleskim. On je izuzetno organizovan. Pošto je sada jun, daje mi celih šest meseci da usavršim engleski. Zamera mi što pogrešno koristim članove, mešam predloge i priloge, a koristim reči koje nisu za moj gramatički uzrast. U laboratorijama mrze takve organizme što se nepravilno i nepredvidljivo ponašaju jer kvare rezultat eksperimenta. Šest meseci, to je ceo semestar. Za to vreme, sem ispravljanja engleske gramatike, mogla bih i da napišem roman, dam da ga objave i dobijem dobru recepciju. Sesilina majka za šest meseci sigurno dovrši eksperiment ili reši jednačinu ili popravi reaktor ili šta već rade nobelovci koji ne izmišljaju za platu, a kad objavi rezultat šestomesečnog rada, ceo svet stane mirno i sluša šta je novo rešila.

Daj malo masti iz lakta. Glasi sledeća poruka. Sokoli me da budem dostojna budućeg srodstva. Zastideo se majke! Sad ću da mu jebem mater, onu dečju! Kako se to bes zgrudva u brabonjke, pa ne može da prođe kroz jagodice na prstima, ne znam, jer vidim da sam otpisala:

U srpskom nema masti u laktu. Toliko.

Eto, nemam s kim da pričam srpski, pa nekad pogrešim, odmah odgovara.

Kad je bio mali, grešio je u govoru, morao je kod logopeda. Dislalija, koju mi je otkrio sistematski pregled. Meni je zvučao savršeno.

„Kako se to ispravlja?“

„Govornim vežbama za 'l'.“

Pouzdam se u intuitivno znanje.

„Znači – *Lipo li je, lipo li je, na lažini morskoj ležat'...*“

Logoped se samo izbečio i čak ništa nije ni rekao, samo mi je tutnuo u dlan cedulju ispisanu štampanim slovima.

U bokalu je mleko. Kiša lije kao iz kabla. Lov na lavove je vrlo opasan.

Tri puta dnevno po petnaest ponavljanja.

Kontrola za tri meseca.

Sedmogodišnjaci znaju ko je dobio, a ko izgubio u okršaju.

„Zašto si žueua da uežiš na morskim uožima?“, odjednom čujem svako 'l' koje nedostaje. Kako dosad nisam čula?

„Nisu to laži, nego lažina.“

„Šta je uožina?“

Ne znam šta je lažina, ali sećam se da je baba, kad ujutru potpiruje vatru, šporet najpre čistila od lužine. Preblizu stoje te dve reči, tako da...

„Lažina je morski pepeo.“

„To je mekano“, osmehuje se sedmogodišnjak koji još spava sa plišanim kucom.

U bokalu je mleko. Kiša lije kao iz kabla. Lov na lavove je vrlo opasan.

U bokalu je mleko. Kiša lije kao iz kabla...

Stavi jezik na prednje zubiće, nemoj da ga zavrćeš na nepce. Vidi kako je „л“ levoruko. „L“ je lakomo. *U bokalu je mleko.*

„Baka kaže mlijeko, može li tako da se vežba?“

U bokalu je mlijeko. „Baka govori mliječni jezik.“ I to mu se dopalo. Prevrtao je „ije“ po ustima kao orah.

Na mliječnom jeziku lavovi su postajali „lijavovi“...

Kiša lije kao iz kabla. Ovo je dosadno. Ima ui još negde „u“? Za glas koji je ispuštao tom prilikom, zapravo, nema znaka u Vukovoj ortografiji.

Što ne znači da majka neće naći zabavno „I“.

Lubenica je uzaludna. Lepo pliva Ledi Lamar. Lipov lad je šaren, ali je i zelen.

Ponavljali smo tri meseca i nismo oterali dislaliju. Jedino što ja više ne znam da kažem Hedi Lamar, previše sam vežbala.

Sesilina majka će, uoči Božića, biti na konfreciji u Budimpešti. Došla bi da vidi Sesil, a kaže i da nikad nije bila u Beogradu.

Dolazi i prijateljica!

Aoh! – jeknula je najdublja struna iz dubina moje rođene ijekavice, da me podseti da se duševni potresi samo na njoj mogu izraziti.

Srce kuca, kuca, kuca, pa zaboravi. Neće da otkuca, čeka.

Onda se javi, ali sa pogrešnog mesta, odozdo. Zakačilo se za vita rebra. Za lakat.

Kako mi se čini Ivana? Teška je žena. I puši.

Kad sam je pitala zašto to radi, rekla je: „Zato što je kampanja obećala da pušači umiru mlađi. To bih želela da postignem. Da se podmladim pre smrti i utvrdim hoće li iko na ovom svetu održati reč.“

Oh, Sesil, spremi se za okršaje. Ivana će uvek želeći da bude u pravu.

Nadala sam se da će se Ivana ponuditi da me vodi u obilazak grada, ali to se nije desilo. „Šta mislite da se zajedno prošetamo Beogradom?“, podstakla sam je.

„Pusti Tita i hramove, nego da te vodim da igramo.“

Odvela me je u Cetinjsku, u majušni lokal gde puštaju pristojnu muziku uz koju igraju uglavnom žene. Ivana lepo igra i ja sam uz nju malo cupkala. Pazila sam da me ne udari, malo se previše razmahuje, a tamo je tesno.

Ivana čudno govori engleski, ali uglavnom je razumem. Tvrdi da i srpski govori čudno, iako se trudi. Kaže da je zgazila rođenu ijekavicu, kao što se skrca orah, ali ljuske je progutala i otada ima problem sa viškom želudačne kiseline. Nekad joj se ijekavica vrati iz stomaka, kao refluks. Podjednako loše govori i hrvatski i crnogorski i bosanski i sve jezike i zato igra. Glupa je na svim jezicima i igra. To joj je jedino pouzdano sredstvo izraza, tako kaže.

Sem što puši, Ivana ne pazi na ishranu. Za doručak jede burek. Za ručak ćevape. Za večeru tortu.

Sem ovsene kaše za doručak, jedem samo salate i to nervira Ivanu.

„Neki ljudi se goje od bureka. A neki od toga što im se bližnji uvlače u bulju. Ja se gojim od bureka.”

Učinilo mi se da u njenom tonu ima nečeg neprijateljskog.

Biće ti izazovno sa njom, Sesil.

„Kako bi bilo da nešto radimo?“, pitala sam Ivanu misleći da će predložiti planinarenje ili makar vožnju biciklom.

„Znam šta ćemo“, odmah je smislila. „Mogle bismo da sednemo u kombi agencije ‘Terra’ i da zapalimo u Mađarsku. To je samo malčice nelegalno, jer ta agencija nema dozvolu za organizovani prevoz putnika na teritoriji Evropske unije, pa kad nas na granici zaustavi mađarski policajac i pita šta ćeš ti u kombiju, moraš da odgovoriš da si vozačeva tetka! Onda će on da ti gleda pasoš, a tvoj je američki, pa će da mu bude sumnjivo, ali neće smeti protiv američkog pasoša. A ako krene da te izvodi napolje i drka, pa se ti pozoveš na nobelovsku privilegiju, cimneš američkog ambasadora iz Pešte, on doleti helikopterom, postroji mađarske carinike i policajce, natera ih da kleknu, a ti da prođeš sa ambasadorom, da ih šutirate u guzicu, a oni da viču *kesenem sepem*, a migranti iza žice i ja da gledamo i da seirimo.”

Nisam baš najbolje razumela šta Ivana predlaže, jer engleski joj zaista nije sjajan, a bila je i uzbuđena te sam odgovorila:

„Divna ideja, da idemo na izlet.”

„Jeste, na izlet”, rekla je i pozvala „Terru”.

Evropa je neobično mala. Samo pomisliš da nekud odeš i posle par sati vožnje, već si u drugoj zemlji, sa drugačijim dvorcima. Ivana je odlučila da idemo na izlet u austrijsko mesto Fucking. Da se tamo slikamo pored table na ulazu u mesto i da nam se nešto desi.

I evo nas, u „Terrinom” kombiju, čekamo da nam se nešto desi. Mađarski policajac pobožno mi je udario žig u pasoš i brzo ga vratio, da nešto ne pokvari.

Jedva čekam da se nešto desi.

Da se nešto desi... Da se nešto desi... Da se nešto desi...

Zasad se ništa ne dešava. Vozač svako malo staje da zapali cigaru.

Pored nas promiču vetrenjače iz vetro-parkova. „Gori more, tope se planine...” Vozač kažiprstom dobuje po upravljaču. U kombi ulazi morski pepeo. Lažina je ljubičasta, kako bi drugačije i mogao biti obojen morski ostatak. Kroz prozor se pomalja beli konj. Trči uporedo sa kombijem. Galop se čuje kao *mast-iz-lak-ta, mast-iz-lak-ta...* Krilo vetrenjače probija kroz okno. Ubada posred grudni. Gume cvile *li-po-li-je, li-po-li-je...* Srce kuca, kuca, kuca... Na konju je žena. „Pa to je Hedi Lamar!”

To nije Hedi Lamar, to je moja majka. Moja mlada majka raspuštene kose dovikuje s konja: „Nađi mi cipelicu, prijateljice. Lijevu. To je moja sreća.” Iz grive prosine nešto crno. Kao malo sunce.

„Ma to je Hedi Lamar. Valjda znam kako izgleda Hedi Lamar.” „Hedi Lamar”, zadivljeno govore i ostali putnici. „Lepo jaše Hedi Lamar.”

Ti ne umeš da kažeš Hedi Lamar, zar ne, Ivana? Reci, Hedi, „h”... Jezik zavrni prema nepcu, ne na zube. „L” je likvid, „h” je bezvučno...

Hedi, Hedi, Hedi...

Srce kuca, kuca, kuca...

Po savetu lekara uzimam vanrednu dozu beta-blokatora.

Mama, ništa ne odgovaraš

Mama

?

Blow wind, blow¹

Dok sam bila sa one strane najteže mi je bilo da se suočim sa prolaznošću, jednostavno, svega: godina, događaja, ljudi, mirisa i bezbojnih slika. Od Janikine tragedije naročito. Strah od prolaska vremena postajao je sve veći. Ne mogu da kažem da sam ikad imala strah od smrti ili nisam želela da ga pokažem, jer sam se plašila šta bi mi Erži rekla. Pre će biti da mi se sporadično pojavljivala bojazan da će i ta smrt, šta god ona bila, jednom proći. To mi se činilo najstrašnije. Ne znam da li sam imala konkurenciju tih godina, ali verovala sam da bih mogla da osvojim nagradu *hronofob dvadesetog veka*, ukoliko bi ona postojala, da se nisam plašila šta se može dogoditi kada i taj vek prođe. Hoće li se iza brega nazreti dolazak nekog novog ili je to kraj? Kada sam popričala sa doktorom Kalmanom on se najpre zamislio. Rekao mi je da misli da zna šta bi bilo najbolje. Plašila sam se da će samo pokušati da me uteši a da zapravo ne zna kako da me izleči. Rekao mi je da bi bilo najbolje da pokušam da se identifikujem sa nečim što je konstantno, da probam da se setim nečega što je bilo ovde davno pre mog rođenja, što je i sada tu i što će svakako ostati kad me više ne bude, ni mene ni bilo koga, ni vekova koji cure kroz slatine.

Hodala sam Temišvarskim putem te večeri pokušavajući da iz sećanja izvučem stvar, događaj, osobu, šta god, dovoljno postojanu i beskompromisno održivu. Nije mi ništa padalo na pamet, ali mi je, dok sam se kretala, neprestano otežavao hod. Vetar. To je to. Nema nikakve sumnje da će ovde biti i posle nas. Nepriročno malo prostora mu dajemo u našim životima. Uzimamo ga zdravo za gotovo. Nismo svesni u kojoj meri utiče na sve nas. Dakle, par reči o vetru. Duvao je brzinom od sto dvadeset kilometara na sat onog dana kad sam se rodila. Koji minut pre mog izlaska iz Roze jurio je prema gradu. Daleko je prekoračio dozvoljenu brzinu. Već nakon mog prvog udaha napuštao je grad. Duvao je iz pravca Temišvarskog puta, mnogo

1. Duni vetre, duni (eng.)

godina kasnije. Nije bio dovoljno jak da te spreči da uđeš u moju sobu, da me nađeš mrtvu. Pravio je majušne vrtloge po gradu čitavog tog dana. Ne bavi se nikad tričarijama. Poslednje što ga interesuje je ko na ovaj svet dolazi i ko sa njega odlazi. Gleda svoja posla, jurca tamo-amo, igra se sa vekovima, pretura po milenijumima. Čuvaj se tihih ljudi kada duva jak vetar, govorele su žene. Tada *dobre komšije* gube razum i postaju nepredvidive. Promene se za tili čas. Ne same od sebe, naravno. Vetar to čini. Pomuti im razum i ovi ne znaju šta rade. Posvađaju se sa ukućanima. Podignu glas, viču na decu bez razloga. Često dignu ruku na supružnika, još češće na sebe. Svašta su žene pričale i svašta se događalo. Martin muž se iskrao iz spavaće sobe baš jedne takve vetrovite noći. Postao je nepodnošljiv tih dana. Doktor Kalman nije znao kako da pomogne. Rekao je Marti da ne očekuje čuda, da nauka nije svemoćna. Ona je ipak očekivala malo više od peštanskog đaka. Slavomir Ivačković je morao da pije tablete koje mu je doktor prepisao. Marta je sumnjala da ih ne uzima redovno ili da se samo pravi da ih proguta. Sakrije ih u dlan, onda strpa u džepove, izađe u šetnju i raseje po Belocrkvanskom putu, nedaleko od crkve. Da li je isto imao u planu i te noći, teško je reći. Uglavnom, nije se vratio. Spavala je. Nije ga ni čula kad je ustao. U svom nervnom rastrojstvu ili je pravio nesnosnu galamu ili se kretao nečujno poput aveti ili je sedeo nepomičan satima gledajući u pukotinu na zidu. U pukotini na zidu uvek bi video devojčicu koja nepomično sedi. Često bi tada ispustio neki glas, a Marta tvrdi da u glasu nikad nije razaznala reči i da nije ličio ni na šta što bi čovek bio u stanju da izgovori. Ponekad bi mu se potkrao slabašan osmejak. Požalila se komšinicama da se radi o đavoljim stvarima. Žandarm je pozvonio sledećeg jutra. Rekao joj da se gospodin Ivačković noćas bacio sa kule i izjavio joj saučešće. Bio je prvi nakon više od tri decenije. Kad god bi se neko bacio, kažu žene koje pamte davne događaje, uvek je duvao vetar.

Ne znam koliko je tačna ova priča oko depresije i gubljenja razuma, ali sam volela vetar. Volela sam da iz Molnarove izađem na Temišvarski put u prohladnim oktobarskim popodnevim kada bi udari iz pravca Kišžama² bili najjači. Uživala sam da se samo bacim

2. Kiszám – mađarski naziv za Mali Žam, naselje blizu Vršca i današnje granice sa Rumunijom

unazad, bila sam uvek slabašna i znala sam da će da me zadrži, da neće dozvoliti da padnem. Kao u onoj igri poverenja koju deca danas igraju. Stajala sam pod kosim uglom u odnosu na zemlju, petama jedva dodirujući tlo, a on me je držao. Predivno je bilo. Onda bih se okrenula i on bi me dohvatio i kad bih počela da padam licem prema tlu. Gubila sam dah dok mi je šibao lice. Nigde nikog nije bilo. Ko je lud da izlazi? Samo vetar i ja. Posedovao je neverovatnu moć. Mislila sam da mogu da udahnem duboko, da zažmurim i da ga zaustavim, da učinim da prestane. Bila sam naivna. Nikad to nisam uspela da izvedem. Bio je moćan, istovremeno, surov i nežan. Eržika je rekla da malo znamo o njemu i da nije vetar samo vetar. To je ponovila više puta. Ili je vetar ipak samo vetar, poigravala se sa mnom, skrivajući misteriju u tautologiji. Uvek bi sa nama tu bio još neko i ona bi ostala nedorečena. Želela sam da čujem tu tajnu. Nikad se nisam usudila da prva pokrenem razgovor. Rekla mi je da nemam pojma o vetru kada smo jedne večeri ostale same i da postoji mesto odakle dolaze sva ta nervna rastrojstva, depresije i suicidalne želje. Pitala me je da li znam gde je to mesto, a ja sam nagađala, možda u Rusiji, daleko na istoku ili na drugoj strani Dunava. Kazala je da se ne radi ni o kakvom fizičkom mestu, da vetar ne nastaje u ovom svetu i da ne treba verovati *a priori*, iskopala je negde u svojim knjigama tu reč, naučnicima i meteorolozima. Pričala je da vetar dolazi iz sveta koji ne vidimo i da je kovitlac frustracija davno otišlih, negde zaglavljenih, da u svetu gde se trenutno nalazimo, nekad samo opažamo, a nekad snažno osećamo neprekidno kretanje njihovih neispunjenih želja, njihovog besa, strasti, radosti i ljutnje, baš je tako pričala Erži. Tvrdi da su oni koji su otišli sa sobom nosili teret toliko težak da nije mogao proći kroz kapije svetova, da je to prtljag koji carinici ne dozvoljavaju da se prenese. Ono što je od njih ostalo nas šamara po licima, govori mi tog popodneva dok koračamo Temišvarskim putem, otežava nam kretanje, lomi nam grane, ponekad skida i crepove sa krovova, i ja onda zamišljam kako su sve kuće bez krovova i kako je vetar kriv za to, nekad se, kaže mi, taj *teret* zakači za novog, pogodnog recipijenta, da ga tako nazovemo, priča Erži i nazva ga tako. Onda ja nastavljam da zamišljam i kad Erži više ne govori, kako pored imena tog recipijenta stoji prazan kvadratić gde svako može da upiše ime po želji i kako taj, kako se god zvao, počinje da besni, da viče, onda

da tuguje, pa da se gubi u mraku, a onda, na kraju, ode i skoči sa kule, ni kriv ni dužan. Njegovim odlaskom, ubrzo se rađaju novi vetrovi, koji onda ovim prostorima duvaju u beskraj i kroz taj beskraj, tog popodneva me vodi Eržika, koristeći kulise dobro poznate ulice tek kao scenografiju, zapravo nevažnu za priču.

U svakom slučaju, niko se nije *zakačio* za mene. Vetar sam smatrala za jedinog istinskog saveznika u borbi protiv podmukle prolaznosti. Za razliku od Eržike, ja sam vetar mogla da vidim kao posrednika koji trenutak sreće može preneti iz tačke A u tačku B. Činilo mi se da moju radost sa Temišvarskog puta može brzo otpremiti do drugih mesta u Banatu, do devojčica i dečaka koji pokušavaju da lebde na vetru u Žičifalvi, Udvorsalašu i čak gore u Aradu. Volela sam da zamišljam armiju mladih koji sa osmehom na licu i raširenih ruku padaju u zagrljaj košave i koji uzleću pod snagom vetrova i posmatraju ravnicu sa visina. Prepuna nebesa mladih letaća. Nadziru odrasle pod sobom koji nesmotreni, iz davnih i skoro zaboravljenih, upadaju u neke buduće istorijske greške. Tu ne mogu ništa osim da ih posmatraju i da ponekad budu tužni, samo nakratko, jer i tugu vetar odnosi nekom drugom. Vetar kreira distancu u kojoj se osećam zaštićeno. U mojim mislima je poda mnom sad već Panonsko more. Tražim mesto koje mi se najviše dopada. Ako ga nađem, baciću sidro i tu ostajem, razmišljam i maštam kao što razmišljaju i maštaju devojčice. Ne nalazim takvo mesto nad uzburkanom Panonijom, samo plovim bez jasnog cilja. Bez cilja se najlepše plovi, čula sam kad je starija gospođa iz Španije rekla mršavom mladiću sa belim žirado šeširom negde nasred okeana, na palubi broda. Jedne jeseni i jednog leta vetar je ubrzao povorku na sahrani. Da, to je učinio dva puta. I kad je odlazio Mikloš i kad je odlazila Ema. Opet je bio na mojoj strani. Učiniće sve da se tuga ne zadrži predugo na jednom mestu. Učiniće sve da se rasprši po ravnici, kao pepeo koji uzleće, lepi se za grane i rasipa po uzoranim njivama. Tu zauvek ostaju svi oni koji su nekad sa nama ovde bili. Vetar je ono šekspirovsko *vazdušasto ništa* u neprestanom kretanju, pamtim reči profesora Laze Doroškova. Kaže profesor da smo mi u Banatu žrtve i da ćemo nositi večito taj usud i ne samo mi, već i naši potomci, jer i najslabiji vetrić koji dune u ovom delu sveta izaziva pravi cunami galaksija u nama, da čak i ako je toliko slab da

ga jedva osećamo na koži, on uspeva da poremeti suptilne svetove utisnute u našim ćelijama, izazivajući unutrašnje mikropraskove razornih moći, tako je tom prilikom rekao profesor.

Vetrovito je bilo kad smo brodom isplovili iz luke u Lisabonu. Ko zna koga smo sve sa nama poneli tim jedrima. Ne znamo ko sve pravi one talase u noći. Mikloš kaže da veruje da poginuli vojnici pokušavaju da pronađu put do kuće i da mu se čini da su pobjegli iz sna, koji možda i nije njegov. Tako onda Mikloš i ja stojimo na palubi, a svuda oko nas nepregledni strojevi okeana, čete od talasa, bataljoni morske soli i vodovi od vode. Ne sećam se ko je rekao da deca najteže nalaze prolaz kroz pukotine i da su skloni da se vraćaju. Ne da im se da se otisnu, jer ih iznova vraća tuga najbližih. Što više za njima tugujemo, put im je sve teži i naše im suze remete mir, prate me nečije reči. Vetra nije bilo kad smo ispraćali malog Janiku. Taj trenutak je trajao dugo. Predugo. Zato, *kisfiam*³, nikad ne pitaj *miért fúj a szél*⁴. Duva, jer to je jedino što ume.

3. sine moj (mađ.)

4. zašto vetar duva (mađ.)

ESEJ

Veštice i aveti

Uticaj motiva proročanstva iz *Makbeta* na Sterijinu tragediju *Miloš Obilić*

Predmet ovog oglada jeste uticaj dramskih elemenata natprirodnog kod Šekspira na tragički opus Jovana Sterije Popovića, tačnije, upotreba figura Veštica (Suđaja) i s njima povezanog motiva proročanstva iz Šekspirovog *Makbeta* u Sterijinoj ranoj tragediji *Miloš Obilić* (1828). Cilj analize nije vrednosno poređenje dvaju tragičkih celina, već prvenstveno ukazivanje na Sterijino originalno i delotvorno korišćenje jednog od najznačajnijih motiva klasičnog tragičkog obrasca.

Širi tematski okvir drame *Miloš Obilić* je propast kneževine Lazara Hrebeljanovića, a Sterija pri obradi događaja koji neposredno prethode Kosovskom boju ne polazi od (tada uveliko dostupnih) istorijskih činjenica, već od *mitografije* narodne epike. Shodno tome, osnova tragičkog sukoba jeste suparništvo Lazarevih najbližih doglavnika, vojvoda Miloša Obilića i Vuka Brankovića, koje, nakon Lazarevog davanja vrhovnog zapovedništva Milošu podstiče Brankovića da sklopi zaveru s Turcima. Svojevrni dramski „okidač“ Brankovićeve intrige jeste višestruko pojavljivanje triju Aveti na čelu sa Caricom – tačnije njihovo proročanstvo, koje budi Brankovićeve ambicije za prestolom, a njegovu mržnju prema Obiliću pretvara u sastojak šireg zavereničkog plana. Premda autor pridaje podjednako značaja psihološkim (lična netrpeljivost Vuk–Miloš) i političkim (saveti doglavnika Negode) razlozima, korišćenje natprirodnih figura i proročanstva predstavlja suštinski funkcionalan deo tragičkog obrasca u *Milošu Obiliću*.

Klasični obrazac proročanstva: antika i Šekspir

U proseyu grčke antičke tragedije, osobito Sofoklove, sudbina se javlja kao Nužnost koja teži da, posredstvom obavezujućeg, ali i

dvosmislenog proročanstva, usmerava junakove postupke. Sa druge strane, iako junak nastoji da ne prekrši nalog sudbine, svako njegovo tumačenje proročanstva, budući da se zasniva na individualnoj proceni, *neizbežno biva pogrešno*.

U Šekspirovim tragedijama, pak, funkciju sudbine preuzima manje obavezujuće načelo Prirode, koje podrazumeva kombinaciju neumitnosti i relativizma. Reprezentativan primer takvog obrasca sudbine je *Makbet*, tragedija u kojoj su tri veštice (Weird Sisters) – podstrekači Makbetove ambicije i donosioci varljivog proročanstva – predložene kao hibridna bića na granici između natprirodnih figura i prikaza iz junakove podsvesti. Takvom postavkom Šekspir pokazuje ne samo napetost između Prirode i ljudske prirode, nego i *unutrašnju protivrečnost obeju činilaca*: relativizaciju sudbine, ali i junakovu podložnost obmani i prividu. Dok predstavljanje veštica u prologu zadaje ton čitavom komadu, njihovo izricanje proročanstva pred Bankom i Makbetom odlučujuće menja ritam i složenost radnje. Najzad, nakon dobijanja uputstava od svoje gospodarice Hekate (da Makbeta obaspu „varkama i prividima“), veštice pri poslednjem susretu pružaju junaku naizgled umirujuća, ali u suštini dvosmislena tumačenja proročanstva, koja ga pouzdano vode u propast.

Od natprirodnog do psihološkog: *Miloš Obilić*

Posežući za motivom tragičke obmane junaka prouzrokovane proročanstvom, Sterija u *Milošu Obiliću* u osnovi polazi od Šekspirove dramske strategije iz *Makbeta*. Međutim, usled prirode odabrane građe (predanje o Obilićevoj žrtvi i Brankovićevom izdajstvu), kao i činjenice da proročanstvo ne deluje kao izvor tragičke greške protagoniste (impulsivni, verni i plemeniti Obilić), već kao uzrok propasti antagoniste (racionalni i vlastoljubivi Branković), ova strategija će pretrpeti značajne izmene.

U prvom od šest dramskih blokova posvećenih proročanstvu, Sterija najpre ukazuje na *načelno zlu* prirodu Aveti, ali, istovremeno, i na njihov status nosilaca nužnosti – što u određenoj meri odstupa od Šekspirove karakterologije Veštica i bliže je antičkom poimanju sudbine:

*Sva sledstviya ljudskih stvari
Sestram' jesu poznata.*

Autor istovremeno, kao zamenu za Hekatu, uvodi Caricu koja, dodeljujući svakoj od Aveti po jedan predmet, na simboličan način razgraničava njihove nadležnosti: ogledalo označava moć poznavanja dužine života, trska silu, a prsten – sposobnost pronicanja tajni. Očigledno je da ovakva karakterizacija predstavlja kombinovanje šekspirovskih figura sa likovima antičkog trojstva Moira ili Sudajaja (Kloto, Lahesis, Atropos).

U drugom bloku Sterija upliće natprirodne figure u svet ljudskih odnosa na način koji nije uobičajen kod Šekspira – aktivnim fizičkim nasiljem. Naime, pošto je Druga Avet strelom smrtno ranila njegovog pobratima Ivana Kosančića, Miloš je svojim rukama hvata i prisiljava da zaleći Kosančićevu ranu. Ovakvim ukrštanjem Sterija postiže dva, premda kratkoročna, efekta: motiviše se ozlojeđenost Aveti na Obilića (zbog koje će one izreći njegovom suparniku Brankoviću proročanstvo), dok, se istovremeno, sam Obilić predočava kao junak koji je u stanju da se i telesno hvata u koštac sa natprirodnim silama. Međutim, da u ovakvoj slučaju efekti nisu jednosmerni, kao i da primena usvojene Šekspirove strategije u sasvim drukčijem kontekstu otvara mogućnosti, ali i rizike, pokazuju prizori sučavanja Aveti sa Vukom Brankovićem.

Proročanstvo koje Aveti izriču Brankoviću sledi uzor iz Šekspirove tragedije u *metodološkom*, ali ne i u *značenjskom* smislu. Naime, za razliku od načelnog, prividno apodiktičkog „trostepenog” proročanstva u *Makbetu*

Nek živi na veki Makbet, tan od Glamisa

Na veki Makbet, tan od Kodora

Na veki Makbet, kralj u potonje

proročanstva koje će kasnije biti suštinski relativizovano, Sterijino proročanstvo na višeznačan način spaja predskazanje upućeno Makbetu sa proročkim rečima koje se odnose na Bankove potomke:

PRVA AVET: Blago tebi, Brankoviću slavni!

DRUGA AVET: Blago tebi, svetilo Srbije!

TREĆA AVET: Blago tebi, stubu vladateljstva!

PRVA AVET: Tvoje će se ime proglasiti.

DRUGA AVET: Tvoje će se koleno slaviti.

TREĆA AVET: Noseć krunu čitave Srbije.

Dvosmislica je već nagoveštena izrazom „stubu vladateljstva”: on može sugerisati da će Branković zasnovati vladarsku lozu – ali i da će on sam postati vladar. I, premda se u narednim rečima Aveti otvoreno ukazuje, uz pomoć „čarobnog” ogledala (još jedna parafraza Makbeta), na Vukove potomke, koji će postati vladari, sledi momenat dvosmislenosti, koja će probuditi Brankovićevu ambiciju, a time i zapečatiti sudbinu Obilića kao i čitave Lazareve kneževine:

PRVA AVET: Tvoje će se ime spominjati,

Dok je srpskog roda i plemena.

Tragička ironija počiva upravo u činjenici da će se ime Vuka Brankovića spominjati „dok je srpskog roda i plemena” kao ime nacionalnog izdajnika. Jer, sledeći mitološku matricu, dalji zaplet Miloša Obilića pokazuje kako Branković, sledeći svoj „hibris” zanemaruje posredno upozorenje o granicama koje mu proročanstvo postavlja. Nakon susreta sa Obilićem i sramno izgubljenog dvoboja, ambicija i povređena sujeta ga, najpre, podstiču da prihvati zamisao svog doglavnika Negode o diskreditovanju Obilića kao izdajnika koji paktira sa Turcima, uz pomoć falsifikovanog pisma – Od ovoga je samo jedan korak do Brankovićeve odluke da – ponovo na nagovor Negode, koji time izrasta u tipičnu figuru šekspirovskog „zlodeja” (*villain*) – sam stupa u izdajničke pregovore sa sultanom Muratom kako bi se dokopao Lazarevog prestola.

Poput drugog, i četvrti blok koji se tiče proročanstva predstavlja Sterijino svojevrsno odstupanje, u ovom slučaju ne psihološkog, već idejnog karaktera. Pošto je sanjao džinovski dijamant na vrhu

planine – kojeg se domogao kako bi ga dobio sinu Bajazitu, a potom bio progutan od „aždaje” – turski sultan Murat traži od derviša Osmina da mu na osnovu tog sna predskaže budućnost; potonji to odbija, pozivajući se na to se ne sme otkrivati „sveta volja Prorokova” Sterija kreira ovo „kontra-proročanstvo”, tačnije dodatnu obmanu, kako bi razrešio početnu protivrečnost: činjenicu da proročanstvo Aveti osvetljava delovanje antagoniste Brankovića, ali ne i stradanje protagoniste Obilića – koje je, u krajnjem slučaju, plod gorde nepomirljivosti, dakle *hybris*-a.

U skladu s tim, logika sukoba za koji se autor opredelio neminovno dovodi do prevlasti psihološkog u odnosu na natprirodno (mistično), kao što se pokazuje u petom bloku koji se odnosi na motiv Aveti. Nakon Obilićevog ubistva Murata, usred opšte panike u turskom logoru pojavljuju se Aveti, koje, budući kivne na Obilića, na presudan način (bacanjem čarobnih prepreka na put Miloševog bekstva) doprinose njegovom stradanju. Tako se tragički sukob u Sterijinom komadu okončava snažnom, čak prenaglašenom afirmacijom šekspirovskog uzora kao formalne strategije, ali ne i kao svrsishodnog značenjskog postupka. Proročanstvo uzrokuje tragičnu zabludu antagoniste Brankovića, ali ne podstiče njegove unutrašnje dileme čak ni u onoj meri u kojoj to čine Negodini saveti. S druge strane, propast Obilića kao protagoniste manje je uslovljena dvosmislenom istinom proročanstva, a daleko više konkretnim delovanjem Aveti kao njegovih glasnogovornika – što osiromašuje motivaciju tragičkog sukoba. Ipak, upotreba motiva proročanstva i njegovih nosilaca u Milošu Obiliću značajna je ne samo zato što ukazuje ne samo na Sterijinu svest o složenosti odnosa između tragičkog junaka i dodeljene mu sudbine, već i na njegovo opredeljenje za istraživački i samosvojni dramski tretman ovog odnosa.

Pesnik putnik, zanesen *mediteranskim prolećem*

Od samih književnih početaka (*Ritmovi*, 1922) sve do poslednje pesničke zbirke (*Pesme moga dvojnika*, 1958), Todora Manojlovića je intrigiralo rivalstvo između života i smrti u prirodi. Pevao je o radosti obnavljanja života, podstaknut paganskim svetkovinama u slavu proleća – u slavu *izbavljenja sveta i dana preobraženja prirode*. *Turobno zimogrozno proleće* u pesmi „Proleće u klijalu” iz njegove poslednje pesničke knjige, budi osećanje strepnje i iščekivanja trenutka u kome će privremeno mrtvilo savladati vitalistička snaga prirode. Istim motivom prizivanja *prvog mladog zelenila* posle martovskih snegova, pesnik se bavio i u pesmi „Nepristupačno proleće” iz zbirke *Pesme moga dvojnika* (1958). Pored cvetova koji su izrasli iz umetničke mašte ili onih koji iz izloga radnji prkose dugoj zimi, novi ciklus prirode Todor Manojlović je simbolizovao i veštačkim cvećem – *svetlosnim reklamama* na noćnom nebu. U jednom svom pismu čudio se Malarmeovoj naklonosti prema zimi, koju je smatrao *sezonom vedre umetnosti*. Naš pesnik se, poput Ovidija, divio lepoti mediteranskog proleća. Povezivao ga je u drugoj zbirci poezije (1928) s narastanjem stvaralačkih moći u umetniku.¹ Manojlovićevo oduševljenje prolećem bilo je motivisano njegovim upornim, doslednim vraćanjem renesansnoj umetnosti, čiji je simbol čuvena Botičelijeva „Primavera”. U nezaustavljivom buđenju prirode pesnici i likovni umetnici iz različitih epoha prepoznavali su filozofiju večnog povratka istog, koju je reaktuelizovao Fridrih Niče. U studiji *Osnove i razvoj moderne poezije* Manojlović je nadahnuto pisao o Ničeju kao o velikom *vizionaru budućnosti* i inspiratoru modernog umetničkog izraza.

Folklorne pesme s motivom proleća odjek su magijskih obreda, koji su se izvodili kako bi se osiguralo oživljavanje prirode

1. *U srećnom trenu tvoračke ljubavi, / Začeh u duši lik junaka svog / I, kao munje sev / U burnoj prolećnoj noći, (Još proleće beše) / Planu mi, ujedared, / Utvarno, proročanski, / Njegova buduća slava i lepota.* Todor Manojlović, „Livanje Perzeja”, *Pesme*, priredili Milivij Nenin i Zorica Hadžić, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2005, str. 147.

posle privremene smrti oličene u zimi. Religioznu važnost proleća utemeljila je tzv. misterija periodičnog obnavljanja Kosmosa. Pojavu svežeg zelenila, lelujanje prolećnog cveća i svakodnevno sunčevo penjanje ljudi su radosno dočekivali kao vidljive znake delovanja svojih bajalica i te pojave su ih ispunjavale optimističnom verom u pobedu dobra u svetu. Oduševljenje prolećem, probudilo se naročito u renesansi, čija su *umetnička svetišta* po Italiji obišli mnogi naši avangardni pesnici, veličajući potom u svojoj poeziji, očaravajuću moć *mediteranskog proleća*.

Ushićenje Todora Manojlovića prolećem i trijumfom sila života u prirodi potvrđuje i pozna pesma „Misterija aprila” (1963). Sve njegove pesničke knjige prožete su florealnim simbolima koji dodatno upućuju na buđenje prirode. Pojava *sočnog mladog zelenila* u aprilu, za pesnika je označavala *čudesni zeleni vaskrs* iz jezivog mrtvila zime, kada se *vejavica snega odjedared preobrazi u mirisno vejanje bademovog cveta!*²

Motiv karnevala, kao i motiv *Harlekina*, čestih na ulicama velikih italijanskih gradova, upućuju na mediteransko kulturno nasleđe, iz koga izrasta celokupno pesničko i esejističko delo Todora Manojlovića. Još u svom prvom eseju na srpskom jeziku izdvojio je sliku karnevala u kome su dobro i zlo, suština i privid u nerazmrsvivoj vezi.³ Pesnikova potraga za nejasnim obrisima makrokosmosa u stvarnosti komplementarna je sa otkrivanjem skrivenog lica iza maske u karnevalskoj povorci.

Prizori veselja tokom karnevala u proleće postali su okvir za problematizovanje pitanja stvarnog i lažnog identiteta u modernoj umetnosti uopšte. Karnevalsko prerusavanje iskazuje čovekovu potrebu da makar privremeno iskorači iz sopstvenog i potraži drugi identitet. Praznična priroda karnevala podrazumeva slabljenje zabrana i odustajanje od uzdržljivosti, svojstvene svakodnevnom životu. U modernom pesništvu karneval je postao opšti simbol stanja duha u društvu, koje beži od odgovornosti i prema sebi i prema drugima.

2. Todor Manojlović, „Misterija aprila”, isto, str. 354.

3. *O karnevale života, beskrajno uživanje, zaneseni blaženi časi, ljubav lepih moma, žar mahnite opijenosti, nađene Muze! Lepota! Lepota!* Todor Manojlović, „Andrija Adi. I Mađarski liričar”, *Letopis Matice srpske*, urednik Tihomir Ostojić, LXXXVIII, knj. 296, sv. 5, 1913, str. 33(633).

U pesmi „Karneval“ (LMS, 1952) Todor Manojlović spaja svoja sećanja na italijanske karnevale sa srpskim narodnim običajima o Beloj nedelji, kada su maskirane obredne povorke igrane na otvorenom, kako bi obezbedile plodnost u prirodi. U pesnikovom sećanju Venecija je bila grad u kome se ukrštaju stvarno i nestvarno, moguće i potencijalno. Zbog krajnje neobičnog položaja na kanalima, Venecija je u poeziji mnogih modernih stvaralaca izrasla u mitski prostor, u kome je sve moguće i u koji se zbog toga dobro uklapa motiv preobražaja, neodvojiv od karnevalskog slavlja. Prerušavanje tokom karnevala analogno je preobražavanju prirode u proleće.

U poslednjoj zbirci Todora Manojlovića pojavljuju se raznovrsni toponimi koji objedinjuju mediteranski duhovni prostor, obeležen karnevalskim svetkovinama. U prve dve knjige poezije pesnik se živo sećao italijanskih gradova u kojima je boravio: Firenca, Venecija, Rim, ali nije zaboravio ni Beograd, ni Pariz. Manojlović je u Veneciji proveo *zimu 1912/1913. godine, proučavajući italijansku umetnost i književnost*. Uspomene na leto provedeno u Rimu 1913. naziru se u pesmi „Suton na Pinču i veo Iride (Rekonstrukcija iz g. 1913)“ (LMS, 1931). Posle oduševljenja Rimom u prvoj knjizi poezije (pesma „Roma caput mundi“), pesnikov dvojnjak se sa oduševljenjem vratio večnom gradu i u poslednjoj zbirci – *Alme Sol... possis nihil urbe Roma visere maius*.⁴ Slavni Tacit se posle bekstva iz Rima neprekidno u mislima vraćao svom gradu, koji je i u romantizmu imao status *svetog stana božanske vlasti na zemlji*. O poznatom rimskom karnevalu pisao je i Gete u svom *Italijanskom putovanju*.

Todor Manojlović je u Firenci boravio u više navrata, od 1914. do 1916, zatim krajem 1918. i početkom 1919. godine. *Tokom dvadesetih godina ponovo je putovao po Italiji* (1925), obreo se u *Veneciji* (1926) i u *Parizu* (1927).⁵ Uz pomenute geografske odrednice i ambleme klasične starine, u pesništvu Todora Manojlovića pojavljuju se i mnogobrojne aluzije na modernu italijansku i francusku kulturu. Italija kao centar umetničkih previranja pre Prvog svetskog rata

4. Todor Manojlović, „Suton na Pinču i veo Iride (Rekonstrukcija iz g. 1913)“, *Pesme*, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2005, str. 179.

5. *Leksikon pisaca Jugoslavije IV*, Matica srpska, 1997, str. 95.

privlačila je kosmopolitski duh Todora Manojlovića, dok je tu ulogu po završetku rata, preuzeo Pariz.

U pesmi „Majsko drveće Beograda” (XX vek, 1938) mistična snaga proleća udružena je s romantičarskom čežnjom za *daljinama*. U svojoj *smaragdnoj lepoti*, *jablanovi* pokreću niz asocijacija na ostvarena ili željena putovanja iz mladosti. Zaveden mirisom proleća, lirski subjekt započinje svoje vrtoglavo lutanje.

Jablanovi rastu, stasaju i blistaju i trepere / U smaragdnoj lepoti, izređani do stanice – / I pozivaju nas na put, / I otvaraju nam put / U svet, u svetlu daljinu, preko reka, brda i mora / Gde se u Fata Morganama

*/ U dimu lokomotiva i brodova priviđaju / Sijena, Verona, Azurna obala, / Pariz, Toledo, Tunis, / Antile i Havajska ostrva i sve što god poželiš // Jer sve je to samo zlatno-zeleni odbles / Naših majskih jablanova.*⁶

Putovanja u svet uspomena i mašte ključna su odrednica pesništva Todora Manojlovića, koji je kao veliki putnik do smrti sanjao o svojim bezbrižnim *južnjačkim noćima*. Jedan od njegovih uzornih pesnika, Đakomo Leopardi, smatrao je da su oni koji mnogo putuju u prednosti nad drugima, utoliko što se *predmeti njihovih sećanja, brzo gube u prošlosti, i to na taj način što ta ista sećanja dobijaju kroz kratko vreme, onaj neodređeni poetski čar, koji ostali samo retko doživljavaju.*⁷

I poslednja knjiga poezije Todora Manojlovića nosi draž uspomena s putovanja iz mladosti. Draško Ređep je zapazio da zbirka *Pesme moga dvojnika* (1958) evocira *onaj prvobitni, ludo zavodljivi akord mladosti gladne putovanja i senzacija, onaj pasionirano negovani kult geografije i raskošnih svitanja pred balustradama i čuvenim fasadama, onaj dah vedre čežnje, koja je i vukla vazda napred u nepoznato*. Todor Manojlović je i u drugoj polovini života *nastavio svoju igru sa svetlostima nemirnih i dalekih pristaništa u koja nikada nećemo stići, ali koja traju u nama uzbudljivo i prisno.*⁸

6. Todor Manojlović, „Majsko drveće Beograda”, isto, str. 170.

7. Draško Ređep, „Pesnik vedrine”, *Vojvodina stara*, Novi Sad, Kulturni centar, 1970, str. 69.

8. Draško Ređep, „Ozarena melanholija ili Todor Manojlović”, isto, str. 63.

Motiv plovidbe u nepoznato povezuje nekoliko pesama iz poslednje knjige poezije Todora Manojlovića (1958) s tradicijom poetskih putovanja francuskih simbolista (Bodler, Malarme i Rembo). Manojlovićeva pijana galija nosila je u *robinzonskoj plovidbi* zanesene *brodare basnoslovnih Okeana*, ka sanjanim egzotičnim predelima – *Baleari, Tahiti, Azorska i Uskršnja ostrva*. Dečačka želja za bekstvom u netaknutu prirodu poistovećena je u pesmi „Na splavovima” iz zbirke *Pesme moga dvojnika* (1958) s neponovljivom stvaralačkom avanturom. Čistota i naivnost mladičke namere da na *položenim džinovskim cevima, skitničkih vodenih orgulja* proputuju svet, analogna je pesnikovoj prevelikoj, nedosanjanjoj želji da svoj jezik oslobodi rutine i time prevlada neizvesni put ka odsutnosti. Ploveći na *dugim smeđim splavovima po lenjoj mutnoj vijugavoj reci*, mladim *brodarima* su se na obalama, umesto kupača, priviđali remboovski *urođenici*. Ova pesnička slika potvrđuje da je Todor Manojlović u prvi plan stavljao subjektivnu, a ne dokumentarnu dimenziju svojih uspomena. Neobične senzacije egzotičnih predela motiviše dejstvom *ludog julskog sunca*, koje je bilo nemi pratilac *pijanog leškarenja u zaslepljivom podnevnom žaru*.⁹ Slika mladalačkog pijanog putovanja na splavovima, metafora je uzburkanog unutrašnjeg života iz koga se u zreloj dobi rodila potpuno nova pesnička stvarnost.

Topos putovanja u delu Edgara Alana Poa (*Avanture Gordona Pima*), kao i u poeziji francuskih simbolista, nije se dovodio isključivo u vezu sa željom za proširivanjem neposrednog životnog iskustva, već i sa pesničkom težnjom za prodorom u *neizrecivo*. Potraga za *pravim životom*, vezanim za more ili okean, kod Malarme i Rembo, postali su metafore širine unutrašnjeg stvaralačkog bića, koje je ustupilo mesto vidljivom svetu. U pesmi „More” iz zbirke *87 pesama*

9. *Bilo je lepo na glatkim splavovima – / Još i kada smo trčali u protivnom pravcu, / Išli smo uvek orno napred, / Mi, brodari basnoslovnih Okeana! / Na sanjivoj mutnoj reci, / Ostavljajući desno Baleare, / Levo Tahiti, Azorska i Uskršnja ostrva – / Čiji su nam urođenici / Goli poljski kupači (Kupačice se uz kikut / Skrivahu iza vrba, u vodi) / Za cigarete prodavali / zelena kukuruza i mirisnih dinja.* Todor Manojlović, „Na splavovima”, *Pesme*, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2005, str. 176-177.

(1952) i Miodrag Pavlović je sredinom prošlog veka priželjkivao iracionalni polet *Bateau ivre: ja volim da slušam pijani brod*.

Udaljavanje od realnosti i prodor u sferu odsutnosti u zbirci *Pesme moga dvojnika* (1958) dosledno je simbolizovano sanjanim egzotičnim predelima, po kojima je bez stega lutao pesnikov oslobođeni stvaralački entuzijazam. Lirski subjekt se izmešta u bezvremenski svet uspomena, u kojima su stvarna putovanja bila pomešana sa halucinantnim vizijama udaljenih nepoznatih predela. Mit o Odisejevom povratku bio je velika stvaralačka inspiracija Artura Remboa. Motiv povratka moreplovca, *bludnog sina*, koji čezne za mladalačkim avanturama *u nekom utvarnom bleštavom noćnom gradu ili tumultuoznom pristaništu*, nosi i Manojlovićeva pesma „Sumorna sumnja i nada”, prvobitno objavljena u *Vremenu* (1931).

Todor Manojlović je još 1928. godine u *plamtećoj, dionizijski zatalasanoj viziji Pijane lađe* na platnu Save Šumanovića, prepoznao simbol nove stvaralačke generacije – *mladog romantičnog poleta našeg doba*, kako je naveo u svom tekstu posvećenom poznatom slikaru.¹⁰ U eseju objavljenom nekoliko godina ranije u zagrebačkoj *Kritici* (1921), istakao je da *vrtoglava polifonija Pijanog broda* Artura Remboa, *preti već da razbije nasleđene oblike izraza i prozodije*.

*Stari oblici ne mogu više da nose nove sadržine, nisu više u stanju da slede ubrzanom, ćudljivom i utančanom talasanju ili treperenju moderne osećajnosti i lome se, raspadaju se pod bujicom jedne žešće inspiracije, kao trska u plamenu. Rembo zamenjuje vezani stih sa jednim lakim, krilatim i vatrenim slobodnim stihom (rythme instinctif), koji je zasnovan, isključivo, na unutrašnjem ritmu misli i emocije.*¹¹

Slika lađe i moreplovca lualice u pesništvu Todora Manojlovića upućuju na stvaralačku pobunu protiv ustaljenog reda i konvencija. Pesnik ne raskida samo sa vezanim stihom, već i sa uobičajenim doživljajem sveta, prodirući *s one strane obične percepcije i prostoga razuma*. Raskid sa vezanim stihom i izmeštanje interesovanja iz

10. Todor Manojlović, „Umetnost g. Save Šumanovića”, *Pravda*, 1928, *Likovna kritika*, priredila Jasna Jovanov, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2007, str. 118.

11. Todor Manojlović, *Osnove i razvoj moderne poezije*, priredio Gojko Tešić, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1998, str. 79-80.

realnosti u svet umetničke stvarnosti obeležilo je sam početak Manojlovićevog stvaralaštva, koji se vezuje za krfski *Zabavnik*.

U takozvanom *krfskom modernizmu* Manojlović je video začetak obnove celokupne posleratne srpske poezije. U *memoarsko-esejističkim zapisima* – „Sudbina naše poezije između dva svetska rata” – nagovestio je u čemu treba tražiti doprinos poezije objavljivane u krfskim glasilima (1916–1918), pobedi moderne pesničke koncepcije. U književnom dodatku *Srpskih novina* posebno je isticao vrednost lirskog pesništva, koje je na Krfu slobodno procvetalo, *bez profesorske kontrole i tutorstva* vezanog za autoritet SKG. Smatrao je da je, uprkos ratnim okolnostima, na Odisejevom ostrvu u duhu *mističnog optimizma*, izvedena *obnova srpskog pesništva*. Za njega je krfski *Zabavnik* predstavljao je prekretnicu i konačni raskid s predratnim *estetizmom i formalizmom*, čime je otvoren put za prodor *iskrenih čovekovih emocija* u umetnost stiha. *Preobražaj sadržine*, bio je praćen i formalnim inovacijama, odnosno zamenom *monotonog klasičnog aleksandrinca* slobodnim stihom.¹²

Kao pesnik, Todor Manojlović se do kraja života držao svojih najvažnijih uverenja iz mladosti, težeći uvek harmonizaciji odnosa između realnosti i stvaralačke mašte. Paralelu čudesnoj duhovnoj avanturi tokom umetničkog stvaranja u mladosti je pronalazio u *putovanjima po volšebnim divotnim gradovima* Evrope. Kada više nije mogao da putuje, na put je poslao svoga dvojnika, koji je zahvaljujući pesnikovim živim sećanjima, nastavio da luta po sunčanim predelima Mediterana.

Poput svog prijatelja i Stanislav Vinaver se sredinom prošlog veka vratio velikoj Remboovoj inspiraciji – mitu o Odiseju. Sudbinu Ulisa razumeo je kao pripovest *o moreplovcu koji se obogaćen najgorčim ljudskim iskustvom, vraća u zavičaj*. Remboovu pesničku sliku pijane galiije koja je vrlo rano prevazišla okvire lirskog i postala velika slikarska inspiracija, Vinaver je kao i Todor Manojlović pre njega, povezao sa sudbinom čitave pesničke generacije koja je stvarala između dva svetska rata.

12. Todor Manojlović, „Sudbina naše poezije u razdoblju između dva svetska rata”, *Osnove i razvoj moderne poezije*, priredio Gojko Tešić, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin, 1998, str. 413 - 414.

Remboovljev mit je pun prokletstva za sve one koji su ga iskusili. Taj mit nalaže pesnicima da se upuste u bezmerje neboosvojnog izraza, makar i na ludoj dasci brodoloma. Tu našu „Galiju“, prvi je naslikao (zgromljeni naš splav) slikar Sava Šumanović. (...) Tu galiju opevao je Crnjanski, u pesmama o Sumatri, u lirici povratka na Itaku i u svoja dva pijana romana. Rastko Petrović je tu istu čežnju nalazio svud (...) Žeđ za kosmičkim iskustvom, za pesničkim iskustvom (...) Josip Kosor opevao je bele plamenove kosmosa, Sibe Miličić potonuo je u šapat zvezda, Ranko Mladenović već nije mogao da se snađe od sferne muzike, a Tin Ujević se čak nazivao i „Vasionac“. Raka Drainac i dan je i noć sanjao o takvom veleputu, a kroz sve oluje i smiraje svoga života. Svi smo se mi hteli, prožeti vasijskim čuvstvom, da doživimo konačni vrtlog celine – navodi se u Vinaverovom članku posvećenom „Pijanoj galiji“ Artura Remboa (Republika, 1954).¹³

13. Stanislav Vinaver, *Pijana galija*, Beogradsko ogledalo, tekstove priredio Gojko Tešić, Slovo ljubve, Beograd, 1977, str. 203-206.

Razgovor sa Enesom Halilovićem: Razotkrivanje *Čudne knjige*

Uvod

Iako je pisanje odavna samački posao, razotkrivanje *Čudne knjige* (2017) nije se ukazivalo bez pomoći autora iste. Premda zamišljen kao intervju, moj prvi telefonski razgovor sa Enesom Halilovićem ostaće zabeležen kao razgovor o književnom delu koje zahteva piščevu predusretljivost i moju strpljivost. Prelistavajući osamdeset sedam¹ naslova, Haliloviću je prepuštena uloga dominantnog sagovornika, što je rezultiralo činjenicom da motiv čudnog zahteva od pisca neugasivu žeđ za reinterpretacijom, pričom i pričanjem. Pesnik Halilović će upravo u jednom pravom, formalnom, intervjuu² otkriti da je srećom ispunjen svaki put kada ljudi diljem sveta osećaju potrebu da ispričaju ili napišu neku priču. Kuriozitet našeg razgovora u radu biće osvetljen u vidu otkrivanja identiteta pojedinih aktera *Čudne knjige*. Takođe, upoznaćemo zanimljive literarne junake iz Enesovog porodičnog stabla, a pisac nam otkriva i u kojoj meri su pojedine priče osnažene istinitim motivima, nasuprot onim ostvarenjima koja su pretrpela fikcijsku nadgradnju.

Bez usiljene namere da očuva etos, Halilović je zapisivao priče o ljudima, događajima koje, što zbog svoje vitalnosti i (crnog) humora, tako i zbog veštih paradoksa, ističu esencijalnu vrednost *čudnog*: ono podstiče na mišljenje, *čudnom* se divimo, zbog *čudnog*

1. Čitaocima Halilovićeve poezije i proze poznato je da u njegovim tekstovima neretko pisana reč je u sprezi sa matematičkim pojmovima („Goldbahova hipoteza“, „Knjiga diskretne matematike“, „Paralelopiped“). Otuda broj priča-minijatura *Čudne knjige* podseća na revolucionarnu zbirku pesama Miodraga Pavlovića *87 pesama*. Halilović čudno provlači kroz vremeplov otkrivajući nam podsvest savremenog čoveka.

2. U pitanju je intervju realizovan 31. 3. 2022. (od 13.00 Č) na *Radiju Beograd 2*, u okviru serijala *Klub 2*. Razgovor je vodila Jovana Milovančević.

se preispitujemo, *čudno* poredimo sa predmetnim i postojećim i, na kraju, *čudno* nas tera na oprez. Na tom tragu, nemački filozof Ernst Bloh u knjizi *Tubingenski uvod u filozofiju* (1966) govori o neempirijskom karakteru *čudnog/čuđenja*: „...Čuđenje se svojom svugdje prisutnom cjelovitošću, ono se u posljednjoj instanciji ne odnosi na ono dano nego na bitno pitanje koje, nedovršeno i neriješeno, prožima svijet.” (Bloh, 1966: 39) Stiče se utisak da nas Blohova mitologizacija *čudnog* vraća na početak, sugerišući čoveku da je neophodno da u sebi zadrži dečji pogled na svet. Time bismo obezbedili privilegovanu poziciju iz koje bismo, naizgled, prolazne utiske tumačili kao relikte fascinantnog života. *Čudna knjiga* ispunjena je primerima u kojima se jasno očitava Halilovićeva poetičko opredeljenje: svako sećanje u biti je literarno. Ključ po kome treba tumačiti pomenutu hipotezu usvojicemo tek nakon vremenske distance koju je neophodno napraviti između čulnog i mnemoničkog doživljaja priče. Pojam *čudnog* u Halilovićevim kratkim pričama ne podleže domenu istraživanja Cvetana Todorova, jer događaji i protagonisti *Čudne knjige* nalaze jako uporište u piščevom stvarnom životu.

Na osnovu materijala prikupljenog iz pomenutog razgovora sa Enesom Halilovićem, centralni deo rada podelićemo na pet poglavlja, težeći da uočimo i protumačimo sve aspekte javljanja *čudnog*, kao lajtmotiva *Čudne knjige*. Naslovi poglavlja grupišu oko svoje ose glavne teme Halilovićeve zbirke priča te takvo idejno opredeljenje može olakšati čitaocima iščitavanje teksta.

1. Država – pojedinac

U ovom poglavlju upoznaćemo se sa pričama u kojima Halilović otkriva državne mehanizme pomoću kojih vlast neutralizuje satirične napore običnog čoveka. Sa druge strane, treba pomenuti hrabre pojedince čije sudbine ostavljaju u čudu razne politikante, vlastodršce, pa i same čitaoce. Poseban emotivni naboj izazivaju priče o Enesovim kolegama-pesnicima, jer se u njima nedvosmisleno, kroz vreme, ukazuje na nezavidni položaj pesnika u društvu. Neretko,

objektivnog pripovedača potisnuće narativni subjekt iza koga se krije Enes Halilović.

Prološka priča „Čudni krojač” govori o zatvorskim danima Enesovog pradede Redža i mističnog krojača. Redžo je poetičko nasleđe iz zbirke pesama *Pesme bolesti i zdravlja*, u kojoj, takođe, pesnik rodoslovno stablo provlači kroz jezgro stihova. Čudni krojač je kradljivac koji je osuđen na smrt vešanjem. I umesto javnog pogubljenja, dželatima se nije dalo da obese krojača te je on visio bestelesno, kao komad neke tkanine: „Jednostavno, taj čudni krojač nije imao nikakav stav, nije imao političko mišljenje, nije imao odnos prema bilo čemu.” (Halilović, 2018: 9) Pored Redža i ostalih zatvorenika i sam krojač se čudio kako je ostao živ. Oficir pojašnjava fenomen čudnog krojača: kradljivac nije misleći čovek i ne predstavlja pretnju državi, zato je nagrađen bezuspešnim vešanjem. Nenametljivo, krojač postaje vinovnik životne devize koja garantuje pojedincu opstanak. Međutim, priča o čudnom krojaču krije i nešto drugačije interpretativne slojeve. Iza metafore *čudnog krojača* mogu se uočiti tragovi identiteta pisca ili krojača priče. Svaki pisac mora biti spreman da se odrekne svojih dela kako bi obezbedio ličnu i profesionalnu besmrtnost. Enesov čudesni krojač podseća na „Priču o raku krojaču”, klasika Desanke Maksimović. U završnim pasusima Desankine priče rak krojač ispod belutka mirno pripoveda deci kroz kakve sve teškoće je prošao da bi izbegao sigurnu smrt. Izbavljena Redžinog tamničkog sadruga i Desankinog krojača apostrofiraju tezu da su čuda moguća, ali čudni krojači su i apologete Enesovog lika i dela, što sam početak priče „Čudni krojač” potvrđuje: „Niti sam u Solunu bio, ni gutljaj vode tamo ispio, ali pričao je moj pradjed Redžo, a riječ je hodolica, pa je stigla do mene...” (Halilović, 2018: 9) Dosledan aforističkoj misaonosti, Halilović u kratkim metatekstualnim sekvencama učvršćuje poziciju svedoka-pripovedača, a pričanje priče postaje svetonazor *Čudne knjige*.

Kakvih sve poteškoća je mogao imati intelektualac devedesetih godina na našim prostorima, u vihoru državnih prevrata, najbolje otkriva priča „Državni trezor”. Bisera Šećeragić³, Enesova tetka i nekadašnja direktorka državnog trezora, našla se u krajnje čudnoj

3. U priči je pomenuto samo ime Enesove tetke, ali posle iscrpne pretrage arhivskih podataka potvrđeno je i prezime junakinje.

situaciji. Otkrivši da se u hladnim zidinama trezora, po tajnom rasporedu, organizuju ljubavni sastanci zaposlenih, Bisera odlučuje da pronađene prezervative ukloni i zaustavi nemoralni čin. Ubrzo je Bisera postala državni neprijatelj, a narušena ravnoteža između seksualnih i državnih interesa uspostavljena je Biserinim otkazom: „Tetka je htjela da služi državi, ali država je izbacila moju tetku. Ona kesa kondoma vraćena je u trezor.” (Halilović, 2018: 36) Treba primetiti da se u priči komično i čudno lako vaja u tragično i realno. U poremećenom birokratskom društvu, Bisera, kao zdravo tkivo sistema, postaje žrtva posleratnog primitivizma, u kome kolektivna erotizacija *čudnog* trijumfuje nad individualnim i profanim. Bisera je tipski lik i oličenje usamljenih narodnih težnji za pravdom, poštenjem i profesionalnim ugledom.

U priči „Ceduljica” Halilović evocira uspomene sa jedne književne večeri u Vranju. Prvi deo priče čini narativni deo koji otkriva da je Halilović, posle održane književne večeri, prespavao u kući svog bliskog prijatelja, ali i čukununuka Aritona Popovića. Videvši sako Aritona Popovića koji je, po svoj prilici, Popović nosio dok je sastavljao spisak od trideset ljudi koji će braniti Srbiju od Austrougarske, Halilović pokušava da odgonetne šta je nateralo Aritona Popovića da na spisak, pod rednim brojem jedan, stavi svog sina. Pogibija sina nije donela pokajanje Aritonu Popoviću, naprotiv, Popović se nije nikada oglašavao povodom nemilog događaja. Shodno tome, drugi deo priče pokušaj je da se preko literarnog rasvetli slučaj Aritona Popovića. Haliloviću se u snu ukazala cedulja koja je virila iz sakoja i nosila snažnu poruku: „Čudno je to što svaka država traži životom da joj platiš, a smrt uzima kao bakšiš.” (Halilović 2018: 66) Preplitanje jave i sna nije ohrabrilo Halilovića da zavuče ruku u sako kako bi se uverio da li je ceduljica uobrazilja. Razlog tome treba potražiti u činjenici da pomenuti čukununuk jeste pesnik Miroslav Cera Mihailović⁴, Enesov kolega i prijatelj. U poovskoj atmosferi, prilikom posete prijatelju, Haliloviću se ukazuju figure iz prošlosti, čiji su postupci i sudbine ogledalo vekovnog ukidanja političke slobode pojedinca. Čudni san izaziva strah kod Halilovića

4. Neretko, Halilović u razgovoru otkriva da se iza identiteta junaka krije svet iz umetničke branše, čiji je doprinos kulturi nemerljiv.

te se i dan-danas pesnik preispituje da li je poruka sa cedulje bila namenjena njemu ili Aritonu Popoviću.

Simptomatično je da su mnogi Enesovi prijatelji, koji su se našli na stranicama *Čudne knjige*, upleteni u državne poslove sa predstavnicima najviših vlasnih položaja. Međutim, takva poznanstva junacima otežavaju životne okolnosti u toj meri da njihovi životi postaju ukleti. Otuda je u narednim pasusima prigodno adresirati priče „Povratak”, „Komisija” i „Novica Tadić”. Priča „Povratak”, iako odiše biografskim elementima, ne otkriva identitet izbeglice koja u doba ratova troši jugoslovenske asfalte. Intrigantno zvuči podatak da se kroz priču „Povratak” premotava životopis pesnika Duška Trifunovića. Nikakva izbeglička intuicija nije spasila Trifunovića od granitnih noći: „Najteže mu je padalo to što bi ponekad, u vožnji, morao krišom da izuje cipele kako bi odmorio stopala. Dok bi on spavao, cipele bi otišle nekud. A nisu znale da se vrate.” (Halilović 2018: 45) Dezintegracija Jugoslavije i stvaranje novih etno-nacionalnih država imaju svoj pandan u pomenutoj priči i u Duškovim ukradenim cipelama. Pomoću literarnog Halilović amortizuje ratno iskustvo pojedinca, ali pak veštím paradoksom čuva sećanje na velikane čiji je povratak korenima zauvek zatopljen ideologijama.

Neobičan zadatak dobio je pisac Nikola Vujčić. Ostavši bez posla, poznanstvo sa Vojislavom Koštunicom iz *Književnih reči* ga uzdiže do pozicije predsednikovog savetnika. Predsednikov kabinet bio je pun pisama čudaka čije su fantazije prvo prolazile kroz ruke Nikole Vujčića. Revnosno je Nikola odgovarao na sva pisma i u ime države obećavao da će svaki slučaj biti razmotren. Taman kada se u priči „Komisija” reši pitanje pesnikove egzistencije, Vujčiću je naloženo da nadgleda spuštanje Hašine urne, udovice Vaska Pope: „Država je formirala Komisiju koja je imala vlast da otvori grobnicu i spusti urnu piščeve žene pored piščevog sanduka.” (Halilović 2018: 134). Dok su radnici vadili sanduke naslonjene na Vaska Popu, radoznali Vujčić zavirio je u raščišćenu grobnicu. Halilović sa puno razumevanja i intelektualnog poštenja govori o svojim prijateljima, ali nijedan od njih nije pošteđen zdravog humora. Zadah neraspadnutog Pope, koji je zaplahnuo Vujčića, svojevrsna je opomena da se kloni državnih poslova i vlasnih pozicija i da se vrati pesničkom pozivu.

Dok je uređivao Halilovićevu zbirku priča *Potomci odbijenih prosaca*, Novica Tadić nije ni slutio da bi njegova smrt mogla biti obavijena velom čudnih okolnosti. U mandatu Borisa Tadića sigurno nije ubeleženo da je njegov bliži rođak umro u nemaštini. Taman kada je narod pomislio da će se Novica odmoriti od ovozemaljskog života, predsednik Boris je iz diplomatske posete naredio da se sahrana bliskog rođaka odloži do njegovog povratka u zemlju. Šest dana je lutala duša pesnikova čekajući glumca na čelu države, koga Halilović poredi sa kraljem Demetrijem iz Kavavijefe pesme. Sučeljavanje rođaka ne udaljava se od realnog odnosa snage vlasti i nemoći umetničkih radnika. Baladičnost priče „Novica Tadić“ ogleda se u epizodičnoj ulozi pesnika na vrednosnoj skali šefa države i bliskog rođaka, ubrzanom smrti i naslovu svedenom na ime i prezime. Time Halilović uspeva da od prolaznosti otrgne što se može, pa bi priča o Novici mogla biti upamćena kao prilični epitaf.

2. Čudni ljudi

Nije nikakvo čudo što su čudni ljudi integralni deo svakog društva. Oni su najpoznatije lokal-patriote, u većitom sukobu sa sobom, okolinom i nevidelicom. Možda je uvodna priča „Zadušnica“ u *Božjim ljudima* Bore Stankovića prvi osvrt i psihološka sistematizacija ljudi sa margine društva: „A njih je puno. Iz cele varoši svih maala. Pa čak i sumanuti, poluludi.“ (Stanković 2003: 36). Borine čudne ljude nalazimo u više sabirnih centara: obično u porti crkve, manastirskom imanju ili na groblju. Činjenica da su Borini „božji ljudi“ uvek na slobodi ne uliva strah starim Vranjancima. Premda su božjaci bili posrednici između mrtvih i živih, naročito su ih volele žene u crnini. Čitajući o božjacima stiče se utisak da Bora stvara kolektivnog junaka čija je egzistencija ukorenjena u religioznoj dogmi i zavisna od dobre volje ljudi. Sa druge strane, Halilovićev čudak je moderni, filmski naturščik. Poglavlje o čudnim ljudima donosi nam priče o društvenim anomalijama, ljudskoj tvrdoglavosti, gradskim špijunima i čačanskom geniju. Opasnost čitanja Halilovićevih crtica ogleda se u realnoj pretpostavci da ćemo među njima prepoznati svog komšiju, rođaka ili pak sebe.

Priča „Starmali” je nastala po piščevom prisećanju posete četvorogodišnjem dečaku iz Bihora u Crnoj Gori. Glavna tema jeste preuranjena mudrost dečaka Velida koji još uvek nije prohodao, ali čije kognitivne sposobnosti nadmašuju njegov uzrast. Kroz Velidovu želju da isprva luta (u) mislima, a onda hoda svetom, provejava suština Halilovićevog poetičkog opredeljenja. Tako pisac, pre lekara, stiže do izvora i začetka priče. Iz Velidovih reči: „Nahodaću se, ima vremena” (Halilović 2018) taji se zaleđe svake priče: prenošenje sa koleno na koleno. Velidove reči imaju gotovo jevanđeljski karakter: „U početku beše reč”, ali osuđena je na trijumf čudnog pod nerazjašnjenim okolnostima.

Priča o Velidu samo je uvod i najava za još interesantnije protagoniste. Halilović je kao dete čuo priču o Bešlagiću koji se pedesetih i šezdesetih godina pojavljivao na dva mesta istovremeno. Bešlagić ne bi bio junak *Čudne knjige* da sve vreme ne živi među nama, na ivici egzistencije, kao pravo provincijsko čudo. Taj nomad izašao je iz Gogoljevog „Šinjela” i poput pisca-doušnika nezaobilazna je ličnost svakog grada i pretnja svim vlastima. Bešlagić, kao priča, kruži, putuje, umnožava se deobom i jedva čeka da se vrati kući, kako bi bila napisana.

Priča o Rikiju, bivšem rukometašu, koji zavija u planini pod punim mesecom, podstaknuta je glasinama o čudnom čoveku iz Tutina, koji je burnih devedesetih urlao na mesec. Sve piščeve intervencije (ni policija mu ne prilazi, dlake svuda po telu, ne ide na bazen, nosi patike, ali ostavlja vučje tragove) uzdižu efekat čudnog do zenita, odnosno susreta Halilovića i Rikijeve majke na pijaci. Halilović, spram Hičkoka, pojavljuje se u svim svojim pričama dajući im notu uverljivosti sa jedne strane, dok istovremeno iskazuje neobično interesovanje za čudne ljude provocirajući svakoga ko je u njihovoj blizini.

Poglavlje o *Čudnim ljudima* završićemo pričom „Gitara”. Dosadašnje priče su iz prošlosti crple snagu, dok u „Gitari” reč je o našem savremeniku i virtuozu na gitari Radomiru Mihailoviću Točku. Trenutak u kome Točak napušta muziku i gitaru možemo nazvati „izlaskom iz harema”. U priči nije posvećena pažnja Točkovom muziciranju, već njegovim hobijima i intervjuima nakon muzičke

karijere. Raskid sa popularnom muzikom, retki intervjui, izučavanje indijske filozofije i šahovskog zanata, razlozi su zbog kojih je Halilović Točku našao mesto u ovoj knjizi. U „Gitari” Točak odbija da ubije pauka koji je uplašio njegovu ženu uz reči: „Nisam ja njegova smrt”. (Halilović 2018: 123) Sledeći Džima Hendriksa kao novog proroka gitarskog roka, koji će prvi ukazati da se stvari u svetu više ne mogu rešiti agresijom („Hey, Joe where you goin’ with that gun of your hand?”), Točak sugerise da je rok mirovna tvorevina koja nosi sa sobom novi način mišljenja uprkos stereotipima koji su uveliko već bili prihvaćeni kao dominantni diskurs ovog muzičkog pravca. Čudan je Točak i kada u priči igra šah sam sa sobom, svaki put gubeći od sebe, ali, paradoksalno, u isti mah, Točak ne dozvoljava da njegov duh upadne u krizu, a pobediti sebe garancija je duhovnog napretka. Čudno je koliko muzike ima u Točkovom životu i koliko malo reči.

3. Psihotacke

U ciklusu priča o samoubistvima predstavljene su neobične sudbine pojedinaca sa dramatičnim obrtom u epilogu. U „Vati” i „Majčinoj sumnji” junakinje okončavaju život bešenjem pod misterioznim okolnostima. Obe priče sadrže bizarne motive kojima se Halilović poslužio kako bi jasno naglasio granične tačke posle kojih junakinje svršavaju život u jednom trenu. Sav tragični naboj koncentrisan je u krugu porodice. Generalova kći u „Vati” iz osвете prema neposvećenom ocu visi iz prvog puta, pod težinom velike tuge i besa. Na drugoj strani, nabreklo telo Nazmije, usled nedostatka muških dodira, u priči „Majčina sumnja” ukazuju na jedan fenomen *Čudne knjige* – svi junaci koji sa sobom nose neki teret ili izraze stav o nekoj temi: vise. Gravitacija ima važnu i presudnu ulogu u životima junaka pružajući nesrećnim ljudima mogućnost da se oslobode bola i bespoletnog života.

Iza naslova „Dva pomagača” čitalac teško može naslutiti da je Samko jedan od najtragičnijih junaka *Čudne knjige*. Izgubivši kravu koja je bila osnovni izvor prehrane Samkove porodice, Samkov otac kažnjava sina da luta šumom sve dok ne pronađe goveće. U magli i

tami šume Samko gubi razum i pridružuje se čudacima Halilovićevog poetičkog panteona. A onda sledi potpuni obrt, Samko postaje sakupljač svih predmeta koji emituju svetlost. Svaka strast u knjizi ima humani karakter, ali i tragičan kraj. Sigurno je da je Samko, odrastajući u siromašnoj porodici, navikao da se ne odriče tek tako (ne) potrebnih stvari poštujući princip da sve što se dobije, mora se i sačuvati. Samko nije mogao predvideti da će svetlosna revolucija doneti tamu i oduzeti život njegovom bratu. U priči je tanka linija između jave i fantazmagorije, ovozemaljskog i onostranog. Halilović u „Psihotačkama” insistira na komunikaciji sa čudnim i nikada se ne sapliće u toj nameri, već uspeva da iskomunicira gotovo sve: od preispitivanja seksualnosti junaka do patrijarhata, preko generacijskog jaza u porodici, pa sve do začudne poetičnosti i apsurdna čiji oblici nisu ništa drugo nego obraćanje čudnom čoveku od čijeg se odgovora strepi. Suicid se u ovim pričama manifestuje iz drugog plana, ali uvek teatralno, ispred ogledala ili u fiskulturnoj sali. Očevici su prisutni da bi ostali začuđeni, dok pisac rado govori o sveprisutnosti koordinata psihotački po kojima se junaci kreću.

4. Filmski scenario

Posao novinara zanimljiv je onda kada pišete o događajima koji su naizgled svakodnevnici, ali u peru iskusnog novinara i pisca oni postanu slojeviti i moderni. Po rečima Halilovića radnja „Krvave ulice” odigrala se u Sjenici. Smrt Miralema ispred sopstvene kuće u toku uličnih radova priča je o nečistoj krvi sa elementima filmskog horora. Kao novinar, Halilović je sklon disperziji priče, pa se Miralemov nesrećni slučaj intenzivira smrću nagluve komšinice. Time je očitana hipoteza da se čuda dešavaju pod dejstvom neke nevidljive sile. Sve scene u „Krvavoj ulici” poređane su u sekvence koje vode filmsku priču od početka do kraja: kopanje kanala u ulici, časovničar Miralem se vraća sa posla, urušavanje kanala, Miralemova smrt i sahrana, komšiničin strah od krvi, svađa sa Miralemovom porodicom, nesrećna smrt komšinice, čupanje kose vozača valjka. Čitalac može osetiti ton, atmosferu priče i filmski potencijal isečka iz Halilovićeve novinarske prakse.

Da je Danilo Bata Stojković živ, Dušan Kovačević ne bi propustio priliku da ga prošetata mostom iz priče „Samac”. Filmski pitka, u duhu najboljih Kovačevićevih crnih komedija, izaziva nušičevski gorki smeh. Šta se moglo uraditi da bi se sprečila Radova smrt? Trebalo je samo sagraditi rasklimatani most preko Raške na čije je stanje, za života, upozoravao usamljeni i čudni Rade. Priča je morala imati elemente komedije da bi se čudo u kome je Rade živeo moglo trpeti i preživeti. „Samac” je reminiscencija o skrajnutim dobrotvorima i „malom čoveku”, čiji glas nestaje u magli kafanskog dima.

5. Porođični ciklus

Na početku rada pomenuli smo priče u kojima ćemo, po blagoslovu E. Halilovića, otkriti malo poznate detalje o Enesovom porođičnom stablu. Basnovita priča „Ujed” zapravo je priča o Enesovoj prabaki Fatimi Košuti. Priča je samo povod da se čitaocu predoči neverovatna anegdota o Fatiminoj povezanosti sa kraljem Aleksandrom Karađorđevićem. Naime, Fatima je odgajila kralja i on ju je uistinu zvao „mama”. To pravo je Fatimi priznato kada je jedan čovek utužio Ahmeta Halilovića, dedu Enesa Halilovića. Deda je na sudu uzvratio tužbom jer mu je pomenuti čovek psovao majku koja je odgajila kralja. Sud je zatim ispitao slučaj i našao da je posredi verbalni delikt. Ni prabaka ni Enes nisu razumeli prirodu i njene zakone, ali oboma ujed lisice i zmije menja život, sukobljavajući njihovu dobrotu sa instinktom prirode.

Komšija tužilac oličenje je jedne države, pogotovo ako je to komšija iz priče „Dva poklona”, koji stanuje u Ulici Stanimira Čokovića u Novom Pazaru. Komšija šalje Enesovog oca u zatvor na 499 dana, a tek presudom RS biva proglašen nevinim. Poput Jozefa K, Enesov otac prolazi torturu u procesu koji protiv njega vodi država čiji se identitet, kroz vreme, neprestano menja. Kao i svaki nevino optuženi zatvorenik, Halilovićev otac bio je ispunjen negativnim emocijama. Ponovni susret optuženog i tužioca pun je cinizma i robusne simbolike. Tužilac nosi kantu i odlučuje da odsada sam kreći bez ičije pomoći, a optuženi sve to odobrava dajući drugu šansu tužiocu da u sebi pronade ljudskosti koja je izostala dok je bio

u ulozi državnog projekta. Međutim, u stvarnosti, komšija i danas živi, ali sa puno stida.

Bogat je umetnički milje u rodbini Enesa Halilovića. Treba pomenuti Hida Masličića, slikara i pedagoga, koji je u studentskim danima cimerovao sa čuvenim rediteljem Živkom Nikolićem. Hido je u mladićkom dobu bio predmet zanimljive slučajnosti: kako je menjao kape, tako su se menjale vlasti. Zato na njegovim slikama dominiraju kape bez lica i brade. Rat je bio Hidov dželat.

U istoj kući gde je rođena Fatima Košuta, „mama“ kralja Aleksandra, rođen je i svojevremeno najstariji čovek u Evropi – Bahtijar Košuta. U 126. godini na njegovom licu ukazao se dečak sa osmehom. Kao recept za dug život naveo je: „Bio sam više gladan, nego sit“. Bahtijar je u priči predstavljen kao čuvar tajne dugovečnosti koji, uprkos formalne nepismenosti, pleni mudrošću.

Oneobičavanje radnje u *Čudnoj knjizi* možemo posmatrati kao Halilovićev pokušaj ublažavanja satiričnih aluzija usmerenih ka prvostepenom semantičkom nivou dela, tako da se čitalačka pažnja prostorno izmešta u svet novih značenjskih mogućnosti i drukčijih narativnih pravila. U svim pričama uočljiva je ravnoteža koja postoji na početku, da bi ubrzo neki spoljašnji događaj narušio njenu homogenost. Kada junaci *Čudne knjige* prekrše zakon prirode, oni čitaocima vode ka njegovoj dubljoj spoznaji. *Čudna knjiga* traži kreativnog čitaoca koji će otkriti sav potencijal aluzivnog spektra „čudnog“. Smenjivanjem realističkih, porodičnih situacija sa čudnim okolnostima i njihovim akterima, Halilović stvara protorealističko delo u kome su čudni elementi u službi figurativnog jezika.

LITERATURA

I IZVORI

1. Stanković 2003: Borisav Stanković, *Božji ljudi*, Beograd: Delfi knjižare.
2. Halilović 2018: Enes Halilović, *Čudna knjiga*, Beograd: Albatros plus.

II POSEBNA LITERATURA

1. Bloh 1966: Ernst Bloh, *Tubingenski uvod u filozofiju*, Beograd: Nolit

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Pokrajinski sekretarijat za kulturu,
javno informisanje i odnose s
verskim zajednicama

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć Ministarstva kulture Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu, javno informisanje i odnose s verskim zajednicama.

СІР – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
/ glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

